



Universiteit Utrecht

DUTCH LITERATURE ABROAD

*De receptie van Nederlandstalige 17^e-eeuwse literatuur in
Engelstalige reisbeschrijvingen, reisgidsen, bloemlezingen
en literatuurgeschiedenissen (1700-1900)*

Student: M.E. Kunst, MSc
Studentnummer: 3231631
Cursus: Eindwerkstuk bachelor Nederlandse taal en cultuur
Docent: prof. dr. E. Stronks
Datum: 12 augustus 2014

De Nederlandse literatuur in het Engels

Bowring! 'k zie de tijd verdwenen
Toen de worstelstrijd bestond,
En Brittanje in onze vaadren,
Nog de moed der Trompen vond.

Toen het wit van Neerlands kielen
Bij haar blanke rotsen blonk;
En de Theems het lied moest hooren,
Dat ter eer van Ruyter klonk.

Maar zien wij die lauwer schittren
Slechts in 't beeld van vroeger tijd,
Nog bleef ons een heerlijk strijdperk
Aan een schooner roem gewijd.

't Is de Dichtkunst, die haar stralen
Nog in beider boezem schiet,
En wie ook haar gloed versmaadde,
Gij miskent haar glansen niet.

Gader dan de schoonste bloemen
Van mijn vaderlijken grond,
En getuig ter eer der Dichtkunst,
Dat ook hier haar zetel stond.

Door: Willem de Clercq¹, waarschijnlijk gepubliceerd ter ere van John Bowring ter gelegenheid van het verschijnen van diens Engelstalige bloemlezing van de Nederlandstalige literatuur, de Batavian Anthology.

¹ W. de Clercq (1824), 'Aan den heer John Bowring', in: *Magazijn voor wetenschappen, kunsten en letteren*, dl. 3, p. 157-162.

INHOUDOPGAVE

1 SAMENVATTING	PAGINA 3
2 INLEIDING	PAGINA 4
3 REISBESCHRIJVINGEN EN REISGIDSEN	PAGINA 12
3.1 <i>A DESCRIPTION OF HOLLAND</i> (1743)	PAGINA 14
3.2 <i>THE GRAND TOUR</i> (1749) – THOMAS NUGENT	PAGINA 18
3.3 <i>LETTERS WRITTEN IN HOLLAND</i> (1788) - THOMAS BOWDLER	PAGINA 19
3.4 <i>A JOURNEY MADE IN THE SUMMER OF 1794</i> (1998) - ANN RADCLIFFE	PAGINA 21
3.5 <i>A JOURNAL OF TRAVELS IN ENGLAND, HOLLAND AND SCOTLAND</i> (1812, 1820) - BENJAMIN SILLIMAN	PAGINA 24
3.6 <i>A HANDBOOK FOR TRAVELLERS ON THE CONTINENT</i> (1838)	PAGINA 27
4 BLOEMLEZINGEN	PAGINA 31
4.1 <i>BATAVIAN ANTHOLOGY</i> (1824) – JOHN BOWRING	PAGINA 32
4.2 <i>THE ORIGIN OF THE DUTCH</i> (1836) – J. BOSWORTH	PAGINA 37
4.3 <i>THE POETS AND POETRY OF EUROPE</i> (1845) – HENRY WADSWORTH LONGFELLOW	PAGINA 39
5 LITERATUURGESCHIEDENISSEN	PAGINA 43
5.1 <i>SKETCH OF THE LANGUAGE AND LITERATURE OF HOLLAND</i> (1829) – JOHN BOWRING	PAGINA 43
5.2 <i>A HANDBOOK OF MODERN EUROPEAN LITERATURE</i> (1850) – MARGARET E. FOSTER	PAGINA 47
5.3 <i>A SKETCH OF THE HISTORY OF FLEMISH LITERATURE</i> (1860) – OCTAVE DELEPIERRE	PAGINA 50
6 SLOT	PAGINA 56
6.1 CONCLUSIES EN DISCUSSIE	PAGINA 56
6.2 AANBEVELINGEN VOOR VERVOLGONDERZOEK	PAGINA 61
7 LITERATUURLIJST	PAGINA 62
7.1 PRIMAIRE LITERATUUR	PAGINA 62
7.2 SECUNDAIRE LITERATUUR	PAGINA 63
8 BIJLAGEN	PAGINA 65
8.1 OVERZICHT REISGIDSEN EN REISBESCHRIJVINGEN	PAGINA 65

1 | SAMENVATTING

Onderzoek naar de receptie van Nederlandstalige literatuur in het Engels heeft zich tot nu toe beperkt tot onderzoek naar vertalingen. Dit eindwerkstuk onderzoekt de receptie van Nederlandstalige 17^e-eeuwse literatuur in het Engels via zes reisbeschrijvingen, drie bloemlezingen en drie literatuurgeschiedenissen. Er wordt onderzocht welke auteurs en Nederlandstalige werken worden genoemd en welke visie de Engelstalige auteurs weergeven over de Nederlandstalige literatuur. Letterkundigen en historici hebben verschillende verklaringen gegeven voor de beperkte export van Nederlandstalige literatuur in het Engels en deze verklaringen worden getoetst aan de hand van de conclusies van dit eindwerkstuk.

2 | INLEIDING

“It is almost unheard of for a Dutch novel to become an international bestseller, but Herman Koch’s *The Dinner* has done the trick”, stelt Simon Kuper in de *Financial Times* van 27 juli 2012. Enerzijds legt Kuper hiermee de vinger op de zere plek: slechts bij uitzondering worden moderne Nederlandstalige werken bestsellers op de internationale markt. Nu is dat niet verwonderlijk, want de Nederlandse taal behoort nu eenmaal tot de gedomineerde talen die vanwege het relatief beperkte aantal mensen dat de taal spreekt, weinig literaire werken bezitten en daardoor weinig internationale erkenning krijgen.² Socioloog Johan Heilbron stelt op basis van bibliografisch onderzoek binnen het kader van zijn onderzoek naar het wereldtalenstelsel vast dat voor Nederland geldt dat in de laatste decennia van de 20^e eeuw voor iedere zes boeken die in het Nederlands werden vertaald, er één uit het Nederlands werd vertaald.³ Hoewel deze cijfers niet erg betrouwbaar zijn, omdat in het onderzoek naast fictionele werken ook andere soorten publicaties zijn meegenomen, is de trend dat Nederland meer publicaties importeert op dan het exporteert. Johan Goudsblom, hoogleraar sociologie, noemt dit het ‘doorkijkspiegeleffect’: zoals een raam waar je slechts van één kant doorheen kan kijken, maken de Nederlanders wel kennis met de internationale literatuur, maar andersom ziet ‘het buitenland’ niet wat er op literair gebied in Nederland gebeurt.⁴ Bij de kernlanden van de dominante taalgroep, Engeland en de Verenigde Staten, is het tegenovergestelde te zien: er wordt in verhouding veel meer uit het Engels vertaald dan in het Engels.⁵

Toch is al te veel pessimisme hier niet op zijn plaats. Kupers uitspraak laat anderzijds namelijk zien dat Nederlandstalige literatuur tegenwoordig wel wordt vertaald en in het Engels wordt uitgegeven. Er vindt export van literatuur plaats en een deel van die export is ook succesvol, als je kijkt naar de roman *Het diner* van Herman Koch. Dit roept de vraag op hoe de receptie in het Engels van Nederlandstalige literatuur in het verleden is verlopen, bijvoorbeeld literatuur uit de periode dat Nederland het economische en culturele centrum van de wereld was, de Gouden Eeuw. Er is echter maar een beperkt aantal onderzoeken bekend naar de geschiedenis van de receptie van de

² D. Ross, A. Pos en M. Mertens (2012), p. 11.

³ J. Heilbron (1995), p. 208.

⁴ J. Heilbron (1995), p. 225.

⁵ J. Heilbron (1995), p. 208.

Nederlandstalige literatuur in het buitenland. Dit doet vermoeden dat de Nederlanders in het verleden niet erg succesvol waren wat betreft de literaire export. Dit lijkt ook zo te zijn, want Theo Hermans, professor Dutch and Comparative Literature aan de universiteit van Londen, stelt in zijn Engelstalige literatuurgeschiedenis van de literatuur uit de lage landen dat ‘while the visual artist of the Low Countries gained international fame and Bosch, Rembrandt, Vermeer, and Van Gogh are now household names, the written culture that sustained their work had remained beyond the reach of those unfamiliar with the language’.⁶ Hoewel er sinds het einde van de 16e eeuw wel degelijk sprake was van culturele relaties tussen Engeland en Nederland, werden deze contacten op literair vlak bijna in alle gevallen beperkt tot het Latijn en de Latijnse poëzie.⁷ Toch concludeert Hermans dat er in de afgelopen eeuwen een verandering heeft plaatsgevonden: in zijn literatuurgeschiedenis concludeert hij dat er tegenwoordig meer Nederlandstalige literatuur in het Engels wordt vertaald dan ooit tevoren.⁸

Verklaringen voor een beperkte receptie in het Engels

Wetenschappers hebben verschillende verklaringen naar voren gebracht voor de beperkte export van de Nederlandstalige literatuur in het verleden. De eerste verklaringen die ik hieronder bespreek, richten zich op de buitenlandse receptie in het algemeen en vervolgens bespreek ik enkele verklaringen die zich specifiek richten op de receptie in de Engelse taal. Paul R. Sellin, hoogleraar Engelse letterkunde met als specialisatie onder meer Anglo-Dutch relations in de 16^e en 17^e eeuw, onderzocht de hypothese dat de Nederlanders zelf maar weinig waardering voor de Nederlandstalige literatuur hadden.⁹ Dit zou de reden zijn dat zij weinig gemotiveerd waren om deze literatuur te exporteren. Op basis van de uitkomsten van Sellins analyse van de veilingcatalogus van filoloog Nicolaas Heinsius kan deze hypothese worden bevestigd; de catalogus bevat namelijk geen systematische collectie van Nederlandstalige werken, maar slechts een beperkte verzameling hiervan. Het onderzoek is echter te kleinschalig om hier harde uitspraken over te doen. Daarnaast kleven er verschillende bezwaren aan het gebruik van veilingcatalogussen voor dit type onderzoek. Men gaat er namelijk van uit dat wanneer er maar een beperkte verzameling aan Nederlandstalige

⁶ T. Hermans (2009), p. vii.

⁷ M.A. Schenkeveld (1991), p. 151.

⁸ T. Hermans (2009), p. vii.

⁹ P.R. Sellin (1993), p. 1-25.

boeken in catalogus staat, Heinsius geen waardering had voor de Nederlandstalige literatuur, terwijl een andere verklaring hiervoor kan zijn dat familieleden juist de Nederlandstalige werken niet wilden verkopen of dat de Nederlandstalige werken te weinig opbrachten om geschikt te zijn voor de veiling.

De Engelse historicus Leslie Price kijkt daarentegen meer naar de specifieke kenmerken van de Nederlandstalige literatuur en stelt dat het gebrek aan 'eigen stijl' de oorzaak van het achterblijven van de receptie in het buitenland zou zijn.¹⁰ De reden van het ontbreken van onderscheidend werk is volgens Price economisch van aard: het publiek van de Nederlandse schrijvers kwam voornamelijk uit de stedelijke elite en deze had een sterke voorkeur voor literatuur uit de klassieke Oudheid en het buitenland en de Nederlandse auteurs pasten zich aan aan de wensen van het publiek.¹¹ In het in 1991 verschenen *Dutch literature in the age of Rembrandt* verzet Riet Schenkeveld, hoogleraar historische letterkunde, zich tegen dit idee dat Price al in 1974 uitwerkt in zijn *Culture and society in the Dutch Republic during the 17th century*. Zij is van mening dat de gedachte dat de Nederlandstalige 17^e-eeuwse literatuur conventioneel is en hoofdzakelijk gebaseerd is op klassieke modellen voor een groot deel berust op vooroordelen.¹² Zij vindt dat de Nederlandstalige literatuur uit die tijd juist getuigt van een sterke sociale betrokkenheid en in staat was om veel verschillende bevolkingsgroepen te bereiken.

Anderen richten hun onderzoek specifiek op de beperkte receptie van de Nederlandstalige literatuur in de Engelse taal. Anthony Paul zoekt, evenals Sellin, een verklaring hiervoor in de houding van de Nederlanders ten opzichte van de eigen taal en literatuur. Hij van mening dat de 'Dutch linguistic – and literary – unassertiveness' en 'a low degree of "language loyalty"' een veel grotere rol spelen in het achterblijven van de receptie van Nederlandstalige literatuur in het buitenland.¹³ *Language loyalty* wordt door Paul gedefinieerd als de onwil om een andere taal dan de eigen taal te gebruiken. Hij ontleent deze term aan onderzoek van professor Leonard Foster naar meertaligheid in de literatuur. Dit gebrek aan *language loyalty* komt volgens Paul voort uit de Nederlandse internationalisering die lange tijd hand in hand is gegaan met meertaligheid. Paul schrijft dat bijvoorbeeld een bekende dichter als Huygens geen enkele bezwaren had tegen het schrijven in andere volkstalen naast de eigen volkstaal. In een reactie op Barlaeus, die zijn vrienden in een Latijns

¹⁰ J.L. Price (2011), p. 138.

¹¹ J. Heilbron (1995), p. 226.

¹² M.A. Schenkeveld (1991), p. viii.

¹³ A. Paul (1990), p. 66.

gedicht opdraagt niet in de volkstaal te schrijven, schrijft Huygens: 'I have come to realize that the poet is not born or nourished from one Castalian spring alone. He is at home in any country, he is a citizen of the world'.¹⁴ Paul is van mening dat de lage mate van *language loyalty* ertoe heeft geleid dat maar weinig buitenlanders de Nederlandse taal leerden. Volgens Paul hangt dit gebrek aan *language loyalty* sterk samen met de trage opkomst van de Nederlandse taal als literair medium. Hij stelt dat 'during the golden age of Dutch culture and at the decisive moment of national self-assertion, the Dutch language was still in the process of establishing its validity as a medium for literature and was certainly not regarded as a medium for scholarship'.¹⁵ Hoewel sommige dichters, zoals Huygens, in de volkstaal schreven, zagen de meeste belangrijke literatuurkenners in de Nederlanden tijdens de gouden eeuw het nut niet in van literatuur in de volkstaal.¹⁶ De culturele en wetenschappelijke elite had namelijk een sterke voorkeur voor het Latijn, zoals ook blijkt uit het genoemde gedicht van Barlaeus. Volgens Paul is de verklaring voor de beperkte receptie van de Nederlandstalige literatuur in het Engels te vinden in de analyses dat de Nederlandse taal tijdens de gouden eeuw maar weinig als literair medium werd gezien en dat maar weinig buitenlanders de Nederlandse taal kenden. Hierdoor vond slechts een beperkte export van Nederlandstalige literatuur plaats.

Ten slotte ziet Jaap Verheul, docent-onderzoek cultuurgeschiedenis, een verklaring in de negatieve visie van de Engelsen en Amerikanen op de Nederlandse taal en cultuur. Dit blijkt volgens hem onder andere uit de 17^e-eeuwse Engelse literatuur, waaruit een duidelijk anti-Nederlandse houding blijkt.¹⁷ De nieuwe, welvarende republiek zorgde voor afgunst en angst bij de omliggende landen, stelt hij.¹⁸ Ook Anthony Paul signaleert een negatieve houding van de Engelsen ten opzichte van de Nederlandstalige literatuur. Na de 17^e eeuw raakte de Nederlandstalige literatuur in verval.¹⁹ Gedurende de 18^e eeuw was de algemene gedachte in Engeland daarom dat de Nederlanders niet in staat waren 'imaginative literature' te produceren.²⁰

¹⁴ A. Paul (1990), p. 68.

¹⁵ A. Paul (1990), p. 67.

¹⁶ A. Paul (1990), p. 68.

¹⁷ J. Verheul (2010), p. 268.

¹⁸ J. Verheul (2010), p. 268.

¹⁹ A. Paul (1990), p. 68.

²⁰ A. Paul (1990), p. 68.

Onderzoeksvraag

Zoals hierboven al werd vermeld, is er in beperkte mate onderzoek gedaan naar de export van Nederlandstalige literatuur. Theo Hermans geeft in zijn literatuurgeschiedenis een overzicht van in het Engels vertaalde Nederlandstalige literatuur. Niet alleen Hermans, maar ook Olive Classe, onder wiens redactie *Encyclopedia of literary translation into English* verscheen, heeft onderzoek gedaan naar de receptie in van Nederlandstalige literatuur in het Engels.²¹ Daarnaast wordt er onderzoek gedaan naar vertalingen door onder andere het internationale project *The Circulation of Dutch Literature* (CODL). Deze projectgroep heeft van verschillende Nederlandstalige werken onderzocht hoe de export hiervan is verlopen in vertalingen en bewerkingen.²² De onderzoeken die zijn uitgevoerd naar de receptie van Nederlandstalige literatuur, hebben zich tot nog toe beperkt tot de receptie van vertalingen. De stelling dat er in het verleden weinig export van Nederlandstalige literatuur heeft plaatsgevonden, is dus gebaseerd op onderzoek naar enkel vertalingen. De wetenschappers die verklaringen hebben gegeven voor de beperkte receptie van de Nederlandstalige literatuur in het buitenland, nemen deze stelling als gegeven. Hoe de receptie van de Nederlandstalige literatuur is verlopen via ander bronnen, zoals reisbeschrijvingen, reisgidsen, bloemlezingen en literatuurgeschiedenissen, is echter nog niet onderzocht. In dit onderzoek wil ik het bestaande beeld dat er is van de receptie van Nederlandstalige literatuur in het buitenland aanvullen met onderzoek naar andere bronnen dan vertalingen. Dit onderzoek kan daarmee een vollediger beeld geven van de receptie van Nederlandstalige literatuur en op basis van dit onderzoek kan eveneens een kritische beschouwing worden gegeven van de hierboven genoemde verklaringen.

Vanwege de beperkte omvang van dit eindwerkstuk wil ik mij wat betreft de periode in de geschiedenis waarin de bronnen in het Nederlands zijn verschenen beperken tot de 17^e eeuw. In deze periode kwam de Nederlandstalige literatuur tot bloei met de opkomst van dichters als Vondel, Hooft, Cats, Bredero en Huygens. Daarnaast richtten Coster, Bredero en Hooft de *Nederduytse Academie* op met het Nederlands als officiële taal. Promotieonderzoek van Klaartje Rasterhoff naar culturele industrieën in de Nederlanden laat zien dat de productie Nederlandstalige werken na 1580 sterk toeneemt.²³ Naast de beroemde 17^e-eeuwse dichters waren ook veel amateurdichters actief.

²¹ O. Classe (2000)

²² www.codl.nl

²³ C. Rasterhoff (2012), p. 97.

Het schrijven van gedichten werd door de goedopgeleide middenklasse als vrijetijdsbesteding gezien. Kortom, literatuur was in deze periode overal te vinden in de Republiek. Toen men zich aan het begin van de 19^e eeuw steeds meer ging interesseren in de eigen geschiedenis, herontdekte men de 17^e eeuw als de bloeiperiode van de vaderlandse literatuur.²⁴ Daarnaast was Nederland in deze periode het economische en culturele centrum van de wereld. Na de val van Antwerpen werd Amsterdam het centrum van de uitgeverswereld en veel ambachtslieden uit de Zuidelijke Nederlanden trokken naar de Noordelijke Nederlanden. De toename van de vraag en de beschikbaarheid van ambachtslieden leidden aan het einde van de 16^e eeuw tot een enorme groei van het aantal boeken dat werd geproduceerd.²⁵ Drukkers en uitgevers publiceerden onder meer bijbels, wetenschappelijke werken, Nederlandstalige literatuur (poëzie en proza), liedboeken, embleemboeken, klassieke teksten, reisbeschrijvingen, kaarten, atlanten en pamfletten.²⁶ Nederlandse drukkers kregen veel opdrachten uit het buitenland, zoals opdrachten voor het drukken van Engelse bijbels, katholieke werken in het Latijn en Hebreeuwse religieuze werken.²⁷

De literatuur uit de bloeitijd van de Nederlandse literaire productie is interessant voor het receptieonderzoek, omdat het aannemelijk is dat wanneer men literatuur wilde exporteren, men koos voor werken die zijn gepubliceerd in de periode die als het hoogtepunt van de Nederlandstalige literatuur werd gezien. Van deze werken is de verwachting waarschijnlijk het grootst dat zij ook succesvol zouden kunnen zijn bij een buitenlands publiek. Ik richt mijn onderzoek op hoe de receptie Nederlandstalige 17^e-eeuwse literatuur in het buitenland heeft plaatsgevonden via bronnen verschenen in de periode 1700 tot 1900, dus de periode aansluitend op de eeuw waarin de oorspronkelijke literaire werken zijn verschenen.

Naast de inperking wat betreft periodes uit de literatuurgeschiedenis, beperk ik mij wat betreft de taal waarin de bronnen verschenen tot het Engels. Het gaat er daarbij niet om of de werken zijn verschenen op Engels grondgebied, maar of ze gelezen konden worden binnen het Engelse taalgebied. In Engeland verschenen Engelstalige bronnen kunnen namelijk ook door een Amerikaans publiek zijn gelezen of door een anderen die de Engelse taal machtig waren. Een

²⁴ F. Petiet (2011), p. 21.

²⁵ C. Rasterhoff (2012), p. 79.

²⁶ C. Rasterhoff (2012), p. 132/133.

²⁷ C. Rasterhoff (2012), p. 114.

inperking wat betreft het grondgebied waarbinnen de werken zijn verschenen, is dus weinig zinvol. Auteurs die in het Engels schrijven over de Nederlandstalige literatuur zullen voornamelijk afkomstig zijn uit Engeland of Amerika, maar er kunnen ook auteurs zijn die van Nederlandse of Vlaamse origine zijn en in het Engels schrijven. Dit alles brengt ons tot de hoofdvraag die in dit eindwerkstuk centraal staat, namelijk: “Hoe is de receptie van 17^e-eeuwse Nederlandstalige literatuur in het Engels verlopen in de periode 1700-1900 via reisbeschrijvingen, reisgidsen, bloemlezingen en literatuurgeschiedenissen?”

Onderzoeksopzet

In dit eindwerkstuk wil ik het bestaande beeld van de receptie van Nederlandstalige literatuur in het Engels op basis van vertalingen wil ik aanvullen door drie andere typen bronnen te analyseren om een breder beeld te kunnen geven van de receptie van Nederlandstalige literatuur in het Engels. Het onderzoek dient als eerste aanzet voor receptieonderzoek op basis van andere bronnen dan vertalingen en ik wil laten zien hoe receptieonderzoek kan worden uitgevoerd in deze bronnen, door een deel van de bronnen te analyseren en op basis hiervan conclusies te trekken over de receptiegeschiedenis van de Nederlandstalige literatuur.

Het eerste type bronnen dat ik ga analyseren zijn reisbeschrijvingen en reisgidsen, omdat het Engelstalige publiek hierdoor in aanraking kon komen met de Nederlandse cultuur. Uit de werken van anglist dr. Kees van Strien blijkt dat verschillende Engelsen in de 18^e en 19^e eeuw de Nederlanden hebben bezocht en hier een reisbeschrijving van gemaakt en anderen hebben naar aanleiding van hun bezoek een reisgids geschreven voor toekomstige reizigers. Verkennend onderzoek in onder andere digitale catalogus Wordcat laat zien dat ook Amerikanen door de Nederlanden reisden en hun ervaringen op schrift stelden. De deelvraag die ik wil onderzoeken is: “Hoe kwam het publiek in aanraking met Nederlandstalige literatuur via Engelstalige reisbeschrijvingen en reisgidsen verschenen tussen 1700 en 1900?” Ten eerste onderzoek ik welke Engelstalige reisbeschrijvingen en reisgidsen over de Nederlanden zijn verschenen tussen het jaar 1700 en het jaar 1900. Vervolgens maak ik een verantwoorde keuze uit deze reisbeschrijvingen en –gidsen en deze zal ik gebruiken voor mijn onderzoek. Hierin analyseer ik wat de auteurs vermelden over de Nederlandstalige literatuur, welke literaire werken en auteurs zij noemen en welke visie zij hebben op de Nederlandstalige literatuur.

Vervolgens wil ik drie bloemlezingen analyseren. De deelvraag van dit hoofdstuk is: “Welk beeld kreeg het Engelstalige publiek van de 17^e-eeuwse Nederlandstalige literatuur Engelstalige bloemlezingen verschenen tussen 1700 en 1900?” In de analyses wil ik mij richten op welke Nederlandse auteurs en werken worden besproken door de auteurs. Anderzijds richt ik mij op de parateksten, zoals een eventueel voorwoord van de samensteller van de bloemlezing, waarbij ik onderzoek wat zijn reden was om de bloemlezing samen te stellen en zijn visie op de gedichten, dichters en de Nederlandstalige literatuur in het algemeen. De bloemlezingen die ik ga analyseren zijn *Batavian Anthology* van de Engelsman John Bowring, *The origin of the Dutch* van de eveneens Engelse J. Bosworth en het deel over de Nederlandstalige literatuur uit *The poets and poetry of Europe* van de Amerikaan Henry Wadsworth Longfellow. Deze heb ik gevonden in het werk van Theo Hermans en in digitale databases, namelijk *Google Books* en *Worldcat*.

Ten slotte bespreek ik drie literatuurgeschiedenissen, waarbij de volgende deelvraag wordt beantwoord: “Welk beeld kreeg het Engelstalige publiek van de 17^e-eeuwse Nederlandstalige literatuur via Engelstalige literatuurgeschiedenissen verschenen tussen 1700 en 1900?” Twee literatuurgeschiedenissen worden door Theo Hermans in de inleiding op zijn literatuurgeschiedenis genoemd, namelijk *Sketch of the language and literature of Holland* van de Engelsman John Bowring (1829), van wie ik ook een bloemlezing analyseer, en *A sketch of the history of Flemish literature and its celebrated authors* van de Belg Octave Delepierre (1860). Via Google Books ontdekte ik de literatuurgeschiedenis *A handbook of modern European literature* van de Amerikaanse Margaret Foster (1850), waarin zij een hoofdstuk wijdt aan de Nederlandstalige literatuur. Bij de analyses richt ik mij op wat de aanleiding van deze auteurs was voor het schrijven van de literatuurgeschiedenis, welke werken en auteurs worden besproken, welke visie op de Nederlandstalige literatuur de auteurs delen met hun publiek en welke verklaringen zij noemen voor de wellicht beperkte receptie van de Nederlandstalige literatuur in het Engels.

3 | REISBESCHRIJVINGEN EN -GIDSEN

Zowel in Engeland als in andere landen in Noordwest-Europa was het in de 17^e eeuw een wijdverbreide trend dat jonge mannen uit de hogere klassen een buitenlandse reis, een zogenaamde ‘grand tour’, maakten. Deze educatieve rondreis werd gezien als een onmisbaar onderdeel van hun opvoeding.²⁸ Na 1660 kunnen ook steeds meer Britten uit de lagere klassen het zich veroorloven een tijd door te brengen op het vaste land en rond 1700 werd een buitenlandse reis steeds vaker een vorm van vrijetijdsbesteding.²⁹ Tijdens deze reis door (een deel van) Europa werden de Britten rondgeleid door inwoners van het land, maar er was ook een behoorlijk aantal reisgidsen beschikbaar. Deze reisgidsen gaven hen informatie over de gewoontes, de politieke situatie en de geschiedenis van het land, maar ook praktische informatie over de herbergen waar men kon overnachten en waar men een Engelse of Schotse kerk kon vinden. Verschillende reizigers stelden hun ervaringen op schrift in een reisbeschrijving, vaak in de vorm van een reisdagboek of brieven voor het thuisfront.³⁰

In dit hoofdstuk wil ik reisgidsen en reisbeschrijvingen over de Nederlanden analyseren, waarbij ik onderzoek of er wordt verwezen naar de Nederlandstalige literatuur. Wanneer dit het geval is, analyseer ik welke auteurs en welke werken worden genoemd en welke visie de auteur heeft op de Nederlandstalige literatuur. Ten eerste heb ik onderzocht welke Engelstalige reisbeschrijvingen en reisgidsen zijn verschenen tussen 1700 en 1900. Mijn uitgangspunt bij het in kaart brengen van deze werken waren twee boeken van Kees van Strien over Britse reizigers in de Nederlanden, namelijk *Touring the Low Countries: accounts of British travellers, 1660-1720*³¹ en *De ontdekking van de Nederlanden: Britse en Franse reizigers in Holland en Vlaanderen*³². Daarnaast heb ik in de catalogus van de Universiteit Utrecht, via Google Books, in Edward Godfrey Cox’ overzichtswerk *A reference guide to the literature of travel*³³, in de catalogus *Reizen door Nederland* van antiquariaat

²⁸ K. van Strien (1998), p. 1.

²⁹ K. van Strien (1998), p. 8.

³⁰ K. van Strien (1998), p. 2/3.

³¹ K. van Strien (1998).

³² K. van Strien (2001).

³³ E.G. Cox (1935).

A.G. van der Steur³⁴ en in verschillende digitale catalogi, zoals *Eigtheenth Century Collections Online* (met werken gepubliceerd in Engeland, Wales, Schotland en Ierland in de achttiende eeuw) en WorldCat gezocht naar Engelstalige reisgidsen en reisbeschrijvingen over de Nederlanden. Een overzicht van de gevonden reisbeschrijvingen en reisgidsen is te vinden in bijlage 1. Alleen gedrukte werken zijn opgenomen in het overzicht. Ik heb ervoor gekozen om geschreven reisdagboeken niet mee te nemen in het overzicht, omdat deze niet beschikbaar waren voor het grote publiek en daarom weinig zinvol zijn voor het receptieonderzoek, hoewel in deze reisbeschrijvingen wel de visie van de reiziger op de Nederlandstalige literatuur kan zijn verwoord. Ook vertaalde werken, vaak uit het Frans, heb ik achterwege gelaten. Gezien de grote hoeveelheid reisbeschrijvingen en reisgidsen is het binnen de kaders van dit eindwerkstuk onmogelijk alle bronnen te analyseren. Voor mijn analyse heb ik daarom geprobeerd een evenwichtige keuze te maken uit deze werken. Bij de keuze van de werken heb ik de mate waarin de literatuur in het werk aan bod komt niet mee laten wegen, maar ik heb mij juist door andere factoren laten leiden, namelijk de uitgever die het werk heeft gepubliceerd, het geslacht van de auteur en het jaar van verschijnen van het werk. Ook het type werk, de mate van populariteit van het werk, waarbij ik kijk naar het aantal drukken van het werk, of de bekendheid van de uitgever spelen een rol. Ten slotte was de (digitale) beschikbaarheid van de bronnen een praktische factor die heeft meegespeeld bij mijn keuze. Met deze analyses en interpretaties hoop ik daarom een eerste aanzet te geven tot vervolgonderzoek naar de receptie van Nederlandstalige literatuur in het Engels via reisbeschrijvingen en reisgidsen en een voorbeeld te geven van hoe dit onderzoek kan worden uitgevoerd.

Ik wil drie reisbeschrijvingen en drie reisgidsen onderzoeken. De eerste reisgids die ik heb gekozen is *A description of Holland* (1743), omdat dit een vrij populair werk lijkt, aangezien in 1765 de vierde druk verschijnt onder de titel *The present state of Holland*. De tweede reisgids is het deel van *The grand tour* (1749) van Thomas Nugent over de Republiek. Dit werk wijkt af van het eerste, omdat het deel uitmaakt van een groter geheel. Nugent reisde namelijk niet alleen door de Nederlanden, maar ook door Duitsland, Italië en Frankrijk. Daarnaast is het verschil dat in *A description* sterk de nadruk ligt op Den Haag, terwijl Nugent een volledige beschrijving van de Nederlanden geeft. De derde reisgids, *A handbook for travellers on the continent* (1838) is uitgegeven door de bekende

³⁴ Antiquariaat A.G. van der Steur (2006).

reisboekenuitgever John Murray en verschijnt bijna honderd jaar later. Van het deel over Holland en België verschijnt in 1876 de negentiende editie; ook dit lijkt dus een populaire reisgids.

Vervolgens heb ik drie reisbeschrijvingen uitgekozen. Ten eerste de in Dublin gepubliceerde reisbeschrijving *A Journey made in the Summer of 1794* van de Engelse romanschrijfster Ann Radcliffe, omdat een reisbeschrijving geschreven door een vrouw wellicht afwijkt van de reisbeschrijving van een mannelijke auteur. Daarnaast een reisbeschrijving van een Amerikaan, namelijk *A journal of travels in England, Holland and Scotland* van Benjamin Silliman uit 1812. Ten slotte heb ik een reisbeschrijving bestaande uit brieven opgenomen in het corpus: het in 1709 verschenen werk *Letters written in Holland, in the months of September and October, 1787* van Thomas Bowdler.

3.1 | A DESCRIPTION OF HOLLAND (1743)

De anonieme auteur van *A description of Holland*, geeft in deze reisgids een beschrijving van de 18^e-eeuwse Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. De reisgids is in 1743 uitgegeven door John en Paul Knapton in Londen. Het werk werd waarschijnlijk vrij positief ontvangen: in 1765, verschijnt bij Cornelis de Pecker in Leiden de vierde druk van het werk onder de titel *The present state of Holland*. De focus van de auteur ligt in het eerste deel van het werk op de stad Den Haag, maar hij besteedt later ook aandacht aan de dorpen en paleizen in de omgeving van Den Haag en de steden rondom Den Haag, zoals Delft, Leiden en Rotterdam. Daarnaast beschrijft hij kort de steden Amsterdam en Utrecht en geeft hij een overzicht van de universiteiten in de Republiek. Dat Den Haag als uitgangspunt is genomen is niet verwonderlijk: de auteur geeft in zijn inleiding aan dat hij uit Engeland komt, maar sinds zijn kindertijd in de Republiek woont, onder andere in Den Haag.³⁵ Hij benadrukt dat hij de plekken die hij beschrijft in deze op Engelse reizigers gerichte reisgids zelf heeft gezien. De auteur geeft gedetailleerde beschrijvingen van de stad Den Haag en de andere steden en geeft tips wat de reiziger moet hebben gezien en hoe hij het beste kan reizen. Omdat de auteur het belangrijk vindt dat de lezer ook achtergrondinformatie krijgt bij de bezienswaardigheden, voegt hij onder andere historische en staatkundige feiten uit verschillende Engelstalige en Latijnse bronnen

³⁵ *A description of Holland* (1743), p. ix.

toe, zoals de geschiedschrijving van Hugo de Groot en de reisbeschrijving van Sir William Temple.³⁶ Bij zijn beschrijvingen vergelijkt hij de Republiek regelmatig met Engeland.

In het hoofdstuk 'The genius and learning of the Dutch' wijdt de auteur enkele alinea's aan de Nederlandstalige literatuur. Als eerste noemt hij 'the great Pensionary' Cats, die schreef in zijn eigen taal en daardoor deze taal verbeterde.³⁷ Hij verdient volgens de auteur alle lof die zijn landgenoten hem hebben gegeven. Cats' verzen worden geprezen om hun fijngevoeligheid en harmonie en de auteur is daarom van mening dat Cats terecht de Nederlandse Ovidius genoemd. De tweede dichter, Van der Goes, heeft een grote begaafdheid. Met name Van der Goes' gedicht op het IJ vindt de auteur indrukwekkend. Hij is van mening dat 'after what this bard has sung on the IJ, and Denham on the Thames, those rivers need not envy the Tiber his poets'.³⁸ Opvallend is dat de auteur geen aandacht besteedt aan Vondel, Hooft en Huygens, terwijl die veel aanzien hadden, naast Cats en Van der Goes.³⁹

Over de Nederlandse tragedieschrijvers is de auteur minder positief. Het ligt volgens hem niet aan onderwerpskeuze, maar de schrijvers naar zijn idee niet nauwkeurig te werk gegaan en hebben verzuimd Aristoteles en de Franse critici te raadplegen. De 'Engelse muzen' hebben door deze bronnen wél te bestuderen, enkele van de meest indrukwekkende dramatische stukken geproduceerd die er zijn geschreven. De Nederlanders compenseren hun tekorten op het gebied van het schrijven van tragedies en acteren enigszins met hun komedies, hoewel de gevoelens en verhaallijnen wat ruw zijn en niet fijn uitgewerkt. De auteur stelt dat dit te maken heeft met de reden van de Nederlanders om naar het toneel te gaan: omdat ze overdag hard werken, gaan ze naar het theater om te kunnen ontspannen; ze willen daarom niet teveel hoeven nadenken bij een toneelstuk en willen vooral kunnen lachen. Morele lessen krijgen ze wel wekelijks vanaf de kansels.⁴⁰

Tot slot noemt de auteur nog de dichters Rotgans en Poot. Rotgans maakte een episch gedicht op koning Willem. De auteur stelt dat degenen die het hebben gelezen bevestigen dat 'the poet is equal to his subject', namelijk de koning, en volgens de auteur geeft dit een goed idee van zijn prestatie.

³⁶ *A description of Holland* (1743), p. ix.

³⁷ *A description of Holland* (1743), p. 256.

³⁸ *A description of Holland* (1743), p. 257.

³⁹ F. Petiet (2011), p. 54.

⁴⁰ *A description of Holland* (1743), p. 257-258.

Ook in de Nederlanden werd Rotgans' dichtkunst gewaardeerd. Witsen Geysbeek prijst hem in zijn *Biographisch anthologisch en critisch woordenboek der Nederduitsche dichters* om zowel zijn gedicht op koning Willem III als zijn classicistische drama's.⁴¹ Poot wordt door de auteur van *A description* getypeerd als de dichter die zijn publiek het beste vermaakt. Deze gewone boer uit de omgeving van Delft heeft geen onderwijs genoten en begrijpt alleen zijn eigen taal, dus hij is volgens de auteur een geboren dichter. Hij plaatst Poot op één lijn met grote dichters uit de geschiedenis: 'Thus Greece of old had its Homer (*Homerus*), Hesiod (*Hesiodus*) etc., France its Racan, England its Shakespeare, and Scotland its Ramsay'.⁴² Ook de Nederlanders waardeerden de dichtkunsten van Poot; het onderzoek van Petiet laat zien dat hij in de 19^e eeuw zelfs steeds meer het symbool werd van de 'ware dichter'.⁴³

De auteur gaat in dit hoofdstuk kort in op de Nederlandse taal, omdat hij van mening is dat de Engelsen wat dit betreft een nationale fout maken door vast te houden aan hun vooroordelen wat betreft het Nederlands. Hij wil dit vooroordeel uit de weg te ruimen. De Engelse taal is naar zijn idee weinig anders dan Laag Nederlands en hij toont dit aan door een stukje Nederlandstalige tekst weer te geven met daaronder de vertaling in het Engels.⁴⁴

Op andere plaatsen verspreid over de reisgids wordt enkele malen gerefereerd aan Nederlandstalige werken. Bij de beschrijving van Nederlandse wetenschappers wordt de filosoof Nieuwentijt genoemd.⁴⁵ De auteur geeft hierbij aan dat werken van deze 'diepgaande en godsdienstige' filosoof zijn vertaald in het Engels. Er wordt echter geen beschrijving van Nieuwentijts werken gegeven, wellicht omdat hij vanwege de vertaling van zijn werk al bekend was bij de Engelstalige lezer. De auteur is van mening dat de Republiek geen gebrek heeft aan bekwame historici.⁴⁶ Brandts geschiedenis van de Reformatie wordt volgens de auteur van *A description* namelijk zelfs door 'de raadspensionaris' aangeprezen: buitenlanders zouden volgens deze staatsman de Nederlandse taal moeten leren om dit werk te kunnen lezen. Achterin *A description* staat een overzicht van andere werken die door de uitgeverij van John en Paul Knapton zijn gedrukt en een

⁴¹ P.G. Witsen Geysbeek (1824), p. 182-190.

⁴² *A description of Holland* (1743), p. 258.

⁴³ F. Petiet (2011), p. 145.

⁴⁴ *A description of Holland* (1743), p. 259-261.

⁴⁵ *A description of Holland* (1743), p. 250.

⁴⁶ *A description of Holland* (1743), p. 253.

vertaling van het werk van Brandt in het Engels is er hier één van.⁴⁷ Ten slotte wordt in *A description* een Nederlandstalig natuurkundig essay van M. Musschenbroek genoemd, waarmee deze wetenschapper zich heeft onderscheiden. In een voetnoot staat over dit werk: 'It were to be wished that the author had composed his work in the Latin tongue, the universal language of the learned'. De auteur is dus van mening dat het publiceren van wetenschappelijke artikelen in het Nederlands een belemmering vormt voor de verspreiding hiervan.

De keuze wat betreft dichters en werken die door de auteur van *A description of Holland* worden beschreven is opvallend. Cats en Van der Goes worden door de auteur gewaardeerd, evenals Rotgans en Poot, maar de tragedieschrijvers en komedieschrijvers zijn volgens de schrijver niet nauwkeurig genoeg te werk gegaan. De auteurs van Nederlandstalige toneelstukken weten zich dus niet positief te onderscheiden van bijvoorbeeld de auteurs van Engelstalige werken. Opmerkelijk is dat de grote dichters uit de Nederlandse literatuurgeschiedenis, namelijk Vondel, Hooft, Huygens en Grotius, niet door de auteur worden genoemd. Hij heeft dus duidelijk een andere visie op de Nederlandstalige literatuur ontwikkeld, los van de visie die de Nederlanders zelf hadden. Dit is niet verwonderlijk, aangezien de auteur een lange periode in de Nederlanden heeft gewoond en dus waarschijnlijk het Nederlands beheerste. Hierdoor is het aannemelijk dat hij zelf Nederlandstalige literatuur heeft gelezen en zo zijn eigen mening hierover heeft gevormd.

De auteur stelt daarnaast dat de Engelsen een vooroordeel hebben over de Nederlandse taal en dit vooroordeel wil hij uit de weg ruimen door te beargumenteren dat het Nederlands en het Engels sterk overeenkomen. Deze aversie ten opzichte van de Nederlandse taal zou voor de Engelsen een barrière zijn om kennis te maken met de Nederlandstalige literatuur. Zoals in de inleiding werd vermeld, ziet Jaap Verheul een negatieve visie op de Nederlandse cultuur, voortkomend uit een jaloezie op de nieuwe republiek en weerzin tegen de Nederlandse zeemacht, als een verklaring voor de beperkte receptie van Nederlandstalige literatuur in het Engels. Hoewel de oorzaak van deze negatieve visie zoals Verheul die verwoordt niet terug te vinden is in *A description*, komt uit de analyses naar voren dat deze negatieve visie wel bestond.

⁴⁷ *A description of Holland* (1743), p. 412.

3.2 | *THE GRAND TOUR* (1749) – THOMAS NUGENT

Thomas Nugents reisgids voor Engelstalige reizigers in de Republiek is het eerste deel van zijn vierdelige *The grand tour*. De andere delen zijn reisgidsen over Duitsland, Frankrijk en Italië. Nugent geeft een gedetailleerde beschrijving van de belangrijkste grote en kleine steden van de verschillende provincies. Hij geeft daarnaast een overzicht van de regering van de Republiek, de inwoners en hun gewoontes en gebruiken, hun godsdienst en de wetenschap. Toch ligt de nadruk op wat de reiziger te zien krijgt wanneer hij door de Republiek reist, waarbij de schrijver de bezienswaardigheden soms in hun historische context plaatst. Voor deze informatie gebruikt hij bronnen van ‘some (modern) writers’; hij noemt slechts één van deze schrijvers: Sir William Temple. Nugent geeft de reiziger ook veel praktische informatie, zoals een opsomming van de herbergen bij de beschrijving van de stad en achterin de reisgids een uitgebreid overzicht van de routes en vertrektijden van de postwagens, trekschuiten, passagiersboten, zeilboten en marktboten in de Republiek. Ook beschrijft hij verschillende routes door de verschillende provincies en vanuit de Republiek naar buitenlandse steden, zoals Parijs en Keulen. Hoe het gesteld is met de literatuur in de Republiek komt weinig aan de orde in deze reisbeschrijving. Soms geeft Nugent een inscriptie weer bij een standbeeld of monument, zoals bij het standbeeld van de maagd Maria in het paleis op de Dam, maar deze zijn altijd in het Latijn. Ook geeft hij van sommige steden aan dat zij een goedgevulde bibliotheek hebben, maar of deze bibliotheken ook Nederlandstalige werken bevatten, blijft onbekend. Daarnaast komen enkele schrijvers aan de orde, zoals Thomas á Kempis bij de beschrijving van Zwolle en Erasmus bij de beschrijving van Rotterdam. Dit zijn echter schrijvers die bekend zijn vanwege hun Latijnse werken.

Dat Nederlanders literatuur produceren in hun eigen taal, komt alleen naar voren in Nugents beschrijving van de rederijkerskamers die in bijna elke stad te vinden zijn.⁴⁸ Onder rederijkers verstaat Thomas Nugent diegenen die plezier hebben in dichten. Omdat hun ‘inclination for verses’ erg sterk is, richten de Nederlandse dichters overal openbare scholen op om zichzelf te oefenen en om meer aanzien te verkrijgen door hun uitvoeringen. Nugent noemt het voorbeeld van de Amsterdamse rederijkerskamer waar komedies worden gespeeld, raadsels worden opgegeven en prijzen worden uitgereikt aan auteurs van vindingrijke toneelstukken. Wanneer er kermis is, komen

⁴⁸ T. Nugent (1743), p. 76.

zelfs de 'boors' (boerenpummels) naar deze rederijderskamers om komische stukken te spelen die volgens de auteur nogal vermakelijk zijn. Zijn woordkeuze lijkt erop de duiden dat Nugent geen hoge pet op heeft van het werk van de rederijders. Nugents visie wijkt hierin af van de visie van de Jeronimo de Vries, die de eerste geschiedenis van de Nederlandse literatuur schreef. De Vries stelt aan het begin van de 19^e eeuw dat de rederijderskamers juist belangrijk waren als voorbereiders van de literaire bloei in de 17^e eeuw.⁴⁹

Nugent beperkt zich dus over het algemeen tot auteurs van Latijnse werken. Het lijkt dus aannemelijk dat Nugent de Nederlandse taal niet beheerste en daardoor geen kennis heeft kunnen maken met de Nederlandstalige literatuur. Blijkbaar waren er ook geen vertalingen voor handen die hij heeft gelezen. Het is daarom opvallend dat hij wel aandacht besteedt aan de rederijderskamers. Mogelijk heeft hij tijdens verblijf in Amsterdam een voorstelling meegemaakt, maar het is ook mogelijk dat hij zich baseert op wat hij van anderen heeft gehoord. Nugent spreekt vrij neutraal over de kamers, al getuigt zijn opmerking dat ook boerenpummels toneelstukken spelen in de rederijderskamers er niet van dat hij vindt dat er sprake is van een hoog literair niveau.

3.3 | *LETTERS WRITTEN IN HOLLAND, IN THE MONTHS OF SEPTEMBER AND OCTOBER, 1787* (1788) - THOMAS BOWDLER

De verzamelde brieven van Thomas Bowdler zijn door hem geschreven tijdens een reis door de Nederlanden in late zomer en herfst van 1787. De reis is gerelateerd aan het bezoek van de prinses van Oranje op 28 juni 1787. Bowdler legt echter niet uit wat het verband is tussen dit bezoek en zijn reis. De Nederlanden bevinden zich op het moment van Bowdlers reis is een spannende situatie; de Staten van Holland hebben namelijk zojuist de koning Pruisen laten weten niet in te gaan op zijn verzoek om genoegdoening voor de belediging van zijn zus, prinses Wilhelmina, de vrouw van stadhouder Willem V.⁵⁰ Bowdler is van plan zijn route mede te laten bepalen door de gebeurtenissen in Holland. Het doel van zijn reis is 'to obtain as perfect a knowledge as possible of what happens in

⁴⁹ F. Petiet (2011), p. 237.

⁵⁰ T. Bowdler (1788), p. 2.

that country, and a general idea of the sentiments of its inhabitants'.⁵¹ Hij waarschuwt de lezer dat hij geen bezienswaardigheden zal beschrijven en ook geen uitgebreide beschrijvingen van de tactieken van beide legers zal geven, maar dat hij met gebruik van zijn gezonde verstand zal weergeven wat hij ziet. Hij zal zich in zijn beschrijvingen baseren op de contacten die hij heeft met inwoners met wie hij al tijdens een eerdere reis kennis heeft gemaakt.

Tijdens Bowdlers aankomst in Breda vanuit Brussel op 18 september blijkt dat de patriotten Utrecht hebben verlaten en dat Gorcum zich heeft overgegeven aan de Pruisen die in die periode prinses Wilhelmina kwamen ondersteunen in haar strijd tegen de patriotten, waarop Bowdler direct naar Gorcum afreist.⁵² Bowler beschrijft gedetailleerd wat hij ziet tijdens zijn reis door het land: de kwaliteit van de dijken, de mensen die hem aanschieten om informatie te krijgen over de mogelijke komst van de Franse troepen en de versieringen aan de huizen van de orangisten na vertrek van de patriotten. Tijdens zijn beschrijving staan de contacten die hij heeft centraal. Bowdlers verslag is daarbij persoonlijk: wanneer hij in het door Patriotten verlaten Utrecht aankomt, schrijft hij:

*When I looked at these happy beings (de verheugde inwoners van Utrecht, MK), I could not help asking myself, Where are the Patriots?, or How comes it to pass, that a Prince so much beloved by the people, should have stood in need of foreign assistance to restore him to his rights?*⁵³

Bowdler probeert aanwezig te zijn bij alle belangrijke gebeurtenissen, zoals de aankomst van de prins en prinses van Oranje in Den Haag na hun lange afwezigheid vanwege de patriotten.⁵⁴ Ook spreekt hij inwoners over de periode voordat de orangisten de stad weer in bezit kregen en zij vertellen hem dat 'singing ballads in praise of the Stadtholder, and crying "Orangie Boven", were forbid under like penalties'.⁵⁵ Op de tekst en melodie van deze liedjes gaat Bowdler echter niet in. Na deze beschrijving neemt Bowdler tweemaal een deel van een dagboek van een Pruisische officier over, namelijk eerst het deel over de activiteiten van het Pruisische leger tussen 13 en 27 september en later van 1

⁵¹ T. Bowdler (1788), p. 3.

⁵² T. Bowdler (1788), p. 7.

⁵³ T. Bowdler (1788), p. 36.

⁵⁴ T. Bowdler (1788), p. 41.

⁵⁵ T. Bowdler (1788), p. 43.

oktober.⁵⁶ Bowdler heeft dit dagboek vertaald en enkele onjuistheden verbeterd. Het is duidelijk dat Bowdler aan de kant van de orangisten staan: hij verheugt zich over de oranje vlaggen in Rotterdam en wanneer hij in gesprek gaat met een patriottische familie schrijft hij: 'I did not conceal how much my sentiments differed from theirs'.⁵⁷ Bowdler spreekt dus zowel met patriotten als met orangisten. Van de kennissen die hij heeft opgedaan tijdens een eerder reis, heeft namelijk een deel de kant van de stadhouder gekozen en een deel die van de patriotten. In de laatste brieven beschrijft Bowdler de festiviteiten die er plaatsvinden vanwege de overwinning van de Pruisen. Ter ere van legeraanvoerder Duke of Brunswick wordt een theatervoorstelling opgevoerd, maar Bowdler schrijft: 'How the actors performed was of no great consequence, for every person was employed in looking at the Duke'.⁵⁸ Na de brieven volgt een aantal Franstalige bijlagen, waaronder een brief van de prinses van Oranje, een lijst met afspraken tussen de afgevaardigden van Amsterdam en de Staten van Holland. Bowdler sluit af met een beschrijving van het ontstaan van de Verenigde Provinciën.

De enige verwijzing naar literaire activiteiten zijn de ballades voor de prins die Bowdler noemt bij de intocht van de prinses van Oranje in Den Haag en het theaterstuk dat werd opgevoerd. Het is echter niet bekend welke liedjes ter ere van de prins van Oranje de mensen niet mochten zingen van de patriotten. Ook beschrijft Bowdler niet welk theaterstuk werd opgevoerd voor de Duke of Brunswick. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat brieven, meer dan reisgidsen, gericht zijn op de actualiteit dan op een weergave van de cultuur, cultuurgeschiedenis en literatuur(geschiedenis). Dit is een hypothese die vanwege de beperkte omvang van het huidige onderzoek mogelijk in verder onderzoek naar reisbeschrijvingen kan worden getoetst.

3.4 | *A JOURNEY MADE IN THE SUMMER OF 1794* (1998) - ANN RADCLIFFE

In mei 1794 maakte de Engelse romanschrijfster Ann Radcliffe samen met haar man William een reis door Holland, langs de westelijke grens van Duitsland en langs de Rijn. Haar ervaringen beschreef ze in *A journey made in the summer of 1794*, waaraan zij ook haar observaties van een reis langs de

⁵⁶ T. Bowdler (1788), p. 51-78, 117-130.

⁵⁷ T. Bowdler (1788), p. 86.

⁵⁸ T. Bowdler (1788), p. 191.

meren in Lancashire, Westmoreland en Cumberland heeft toegevoegd. Een editie van de delen uit de reisbeschrijving over Nederland verscheen in 1998, geëditteerd door A.G.H. Bachrach. Bij mijn analyses maak ik gebruik van deze editie.

De reisbeschrijving begint in Helvoetsluys waar Radcliffe en haar man aan land gaan, waarna zij verder reizen naar de grote steden, zoals Rotterdam, Delft, Den Haag, Haarlem, Amsterdam, Utrecht en Nijmegen. Naast uitgebreide beschrijvingen van het landschap, neemt zij ook feiten uit de geschiedenis van de Nederlanden op in haar reisbeschrijving. Ze probeert in haar beschrijvingen vrij neutraal te blijven, of, zoals ze zelf schrijft: 'It is better, however, to describe than to praise'.⁵⁹ Radcliffe vergelijkt de observaties die ze doet regelmatig met haar kennis over Engeland. In het voorwoord zegt ze hierover: 'The references to England, which frequently occur during the foreign part of the tour, are made because it has seemed that one of the best modes of describing to any class of readers what they may not know is by comparing it with what they do'.⁶⁰ Dat Radcliffe maar beperkt Nederlands spreekt, blijkt bij haar aankomst in Rotterdam geen probleem te zijn: '[...] the first person of whom we could enquire our way in broken Dutch acknowledged his country people by answering in very good English'.⁶¹ Door de vele Engelsen die in Rotterdam wonen, is het Engels overal te horen en te lezen: onder Nederlandstalige inscripties staat vaak een vertaling in het Engels, veel mensen op straat spreken eerder Engels dan Frans en er zijn twee Engelse kerken in Rotterdam.⁶² In Rotterdam beschrijft ze onder meer het stadhuis, het standbeeld van Erasmus en de Laurenskerk. De zoektocht naar boekwinkels die boeken in het Latijn of Frans verkopen blijkt echter geen succes: de boekwinkels blijken alleen Nederlandstalige boeken te verkopen. Na enig zoeken vinden ze wel een boekwinkel waar enkele Engelstalige werken worden verkocht.⁶³ Blijkbaar kwamen er wel veel buitenlanders in Rotterdam, maar verwachtten de boekverkopers weinig belangstelling van reizigers uit het buitenland voor hun boeken. Radcliff geeft niet aan of er vertalingen van Nederlandstalige werken beschikbaar waren in deze boekwinkels. Wellicht was zij hier niet naar op zoek, maar een ander mogelijkheid is dat er weinig tot geen vertalingen te koop waren.

⁵⁹ A. Radcliffe (1998), p. 28.

⁶⁰ A. Radcliffe (1998), p. 23.

⁶¹ A. Radcliffe (1998), p. 32.

⁶² A. Radcliffe (1998), p. 32.

⁶³ A. Radcliffe (1998), p. 33.

In de poorten van Delft zijn schilderijen aangebracht. Radcliffe vermeldt dat één van de personen op de schilderijen Grotius is.⁶⁴ Later bezoekt zij in de Nieuwe Kerk zijn grafombe⁶⁵ en terugreizend vanuit Duitsland komt zij langs slot Loevesteijn en beschrijft ze kort de geschiedenis van de vlucht van Grotius in een boekenkist.⁶⁶ Wie hij was, wordt echter niet toegelicht. Tijdens haar reis van Delft naar Den Haag, vallen Radcliffe de inscripties op van de landhuizen. Ze geeft een vertaling weer van enkele van deze namen.⁶⁷ In Den Haag bezichtigt de schrijfster verschillende gebouwen, waaronder die van het genootschap ter bevordering van de Nederlandse poëzie, maar het blijft hier bij het beschrijven van het gebouw.⁶⁸ Na Leiden bezoekt zij Haarlem, waar zij onder andere het huis van Laurens Coster bezoekt, 'who is opposed to Faust, Gottenburgh and Scheffer, for the honour of having invented the art of printing'.⁶⁹ Er zit nog steeds een boekwinkel in het huis. Wanneer Radcliffe Nederland vergelijkt met andere landen, valt het haar op dat er zo weinig toneel wordt gespeeld: '[...] plays are to be seen only at Amsterdam and the Hague, where German and Dutch pieces are acted upon alternate nights. At Amsterdam, a French Opera-house has been shut up and, at the Hague, a Comédie, and the actors ordered to leave the country'.⁷⁰ Ann Radcliffe beschrijft niet of ze zelf een toneelvoorstelling heeft bijgewoond.

Radcliff richt zich in haar reisbeschrijving voornamelijk op het visueel waarneembare. Wanneer zij dichters ter sprake brengt, komt dit altijd voort uit wat zij heeft gezien. Hoewel Radcliff op zoek is naar boeken, blijkt uit haar reisbeschrijving weinig interesse voor de Nederlandstalige literatuur. De taalbarrière speelt hierbij mogelijk een rol, aangezien zij maar beperkte kennis had van het Nederlands, maar anderzijds lijkt het ook dat er geen vertalingen van Nederlandstalige literatuur beschikbaar waren. Uit de moeite die het Radcliffe kost om Engelstalige werken te vinden, kunnen we afleiden dat de Nederlandse boekverkopers wellicht weinig oog hadden voor het Engelstalige publiek. De vele inscripties in het Engels laten zien dat de stad verder wel sterk gericht was op Engelstalige publiek. Mogelijk was er in het algemeen weinig belangstelling van de Engelstalige

⁶⁴ A. Radcliffe (1998), p. 39.

⁶⁵ A. Radcliffe (1998), p. 43.

⁶⁶ A. Radcliffe (1998), p. 102.

⁶⁷ A. Radcliffe (1998), p. 45.

⁶⁸ A. Radcliffe (1998), p. 54.

⁶⁹ A. Radcliffe (1998), p. 70.

⁷⁰ A. Radcliffe (1998), p. 85.

reiziger voor de aanschaf van boeken in Nederland en is dit een mogelijke verklaring waarom uitgevers zich niet richtten op de vertaling van Nederlandstalige literatuur.

3.5 | *A JOURNAL OF TRAVELS IN ENGLAND, HOLLAND AND SCOTLAND* (1812, 1820) - BENJAMIN SILLIMAN

Benjamins Sillimans reisbeschrijving bestaat uit drie delen en in het tweede en derde deel beschrijft hij zijn reis naar Holland, naast een reis door Engeland en Schotland. De Amerikaan maakte deze reizen in 1805 en 1806. Hoewel het werk in dagboekvorm is geschreven, is de beschrijving in eerste instantie geschreven voor de broer van Silliman. Boven het gedeelte over de reis door Holland, staat namelijk een kort bericht aan zijn broer van 26 oktober 1805, waarin Silliman hem schrijft dat hij in het volgende deel van het dagboek kan lezen over zijn 'continental excursion'.⁷¹

De nadruk ligt in Sillimans beschrijving op zijn observaties van de natuur en de steden en de contacten die hij heeft tijdens zijn reis door het land. Ook geeft hij regelmatig achtergrondinformatie, bijvoorbeeld over de handelscontacten tussen Engeland en Holland tijdens de oorlog tussen beide landen. Vanwege deze oorlog moeten Silliman erg opletten dat men hem niet gaat verdenken van Engelse sympathieën, omdat hij gevangen kan worden gezet wanneer hij onvoorzichtige uitspraken doet. Engelsprekenden worden goed in de gaten gehouden, zoals Silliman beschrijft tijdens zijn reis met een trekschuit: 'There was a French officer on board, and the moment we began to converse in English, he turned and eyed us very narrowly'.⁷² Hij let erop dat hij in het openbaar niet te opvallend Engels spreekt, zoals tijdens een diner in Amsterdam: 'We ate our dinners in quiet, and said nothing, for an English tongue is at present, on the continent, the greatest libel which a traveller can bring against himself'.⁷³

Silliman schrijft over de Hollanders die hij tegenkomt tijdens zijn reis, bijvoorbeeld ene meneer Netchker die tijdens een bootreis weigert een toast te brengen op de Fransgezinde

⁷¹ B. Silliman (1812), p. 257.

⁷² B. Silliman (1812), p. 296.

⁷³ B. Silliman (1820), p. 12.

raadspensionaris Schimmelpenninck.⁷⁴ Ook de houding van andere medereizigers ten opzichte van de Franse onderdrukker wordt door Silliman weergegeven, waardoor deze reisbeschrijving niet alleen een algemene weergave is van het Nederlandse land, de cultuur en de inwoners, maar ook van de houding van de inwoners ten opzichte van de actuele politieke situatie. Eenmaal aan land bekijkt Silliman verschillende bezienswaardigheden, zoals het standbeeld van Erasmus in Rotterdam, de kerk in Delft met graven van De Ruyter en Tromp, het plein waar de gebroeders De Witt zijn gedood in Den Haag, de botanische tuin in Leiden, het beroemde orgel van Haarlem en het gebouw van *Felix Meritis* in Amsterdam. Ook bezoekt hij een Franstalige operavoorstelling.⁷⁵ Hoewel Silliman nog geen zin in een Nederlandse krant kan begrijpen⁷⁶, levert hem dat geen belemmeringen op in de contacten met de inwoners:

It was an agreeable circumstance to me to find that the merchants on whom I called spoke English. The Dutch probably speak more languages than the people of any other country in Europe; for, in time of peace, their territory is a great commercial thoroughfare, and their connections with France, Germany, and England, are particularly intimate. Hence, a well educated Dutch merchant usually speaks, besides his own language, the English, French, and German, and in the cities especially, most of the people, of whatever description, have a smattering of French.⁷⁷

Sillimans gids, de Nederlandse Lambert, vertaalt voor hem de Nederlandstalige inscripties op theehuisjes en toegangspoorten.⁷⁸ Slechts eenmaal ergert hij zich aan het feit dat hij de Nederlandse taal niet machtig is, namelijk wanneer hij in een salon een mooie, jonge vrouw ontmoet: 'I passed along into the parlour, half vexed that I could not speak Dutch or that so pretty a girl could speak nothing but this harsh and dissonant language'.⁷⁹ Sillimans reisverslag wordt levendig door de persoonlijke ervaringen die hij beschrijft. Het reizen met de trekschuit vindt hij bijvoorbeeld zo

⁷⁴ B. Silliman (1812), p. 272.

⁷⁵ B. Silliman (1812), p. 299.

⁷⁶ B. Silliman (1812), p. 285.

⁷⁷ B. Silliman (1812), p. 284.

⁷⁸ B. Silliman (1812), p. 301.

⁷⁹ B. Silliman (1812), p. 307.

'tedious' (vervelend), dat hij er een tijd naast gaat lopen. Al snel is hij het schip acht mijl vooruit.⁸⁰ Ook steekt de Amerikaan zijn standpunt wat betreft de politieke situatie in de Nederlanden niet onder stoelen of banken. Wanneer hij het paleis van de prins van Oranje bezoekt, wordt hij overvallen door zijn emoties: 'I was impressed with the most painful and melancholy sentiments, while viewing these noble structures, whose former tenant are now in exile, while Holland, in vain, sights for their return'.⁸¹ Wanneer Silliman in Leiden is, bezoekt hij de universiteitsgebouwen. Silliman noemt kort de bibliotheek van Leiden, maar beschrijft alleen de omvang, niet de inhoud van deze boekverzameling.⁸² Graag wilde hij het graf van Boerhaave bezoeken, maar de kerk was gesloten en hij had geen tijd om te wachten tot deze geopend werd, omdat hij verder moest met de trekschuit.⁸³ Ook in dit werk wordt kort aandacht besteed aan de discussie rondom de uitvinding van de boekdrukkunst. In Haarlem bekijkt Silliman het standbeeld van Coster, 'the reputed inventor of printing, and they pointed out to us also the house where he used to live; but, as this invention is a contested point, Haarlem does not enjoy, undisputed, the honour which it claims'.⁸⁴ Tot slot beschrijft Silliman zijn pogingen om Parijs te bezoeken. Tot zijn spijt wordt dit verzoek niet gehonoreerd, aangezien hij eerst Engeland heeft bezocht en men hem er daardoor van verdenkt een spion van de Engelse overheid te zijn.⁸⁵

Dat is Sillimans reisbeschrijving de literatuur niet er sprake komt, is niet verwonderlijk. Omdat hij de Nederlandse taal niet beheerste, was het voor hem namelijk onmogelijk zelf kennis te maken met de Nederlandstalige literatuur en blijkbaar waren er ook geen vertalingen in het Engels van Nederlandstalige werken voorhanden. Voor het maken van zijn reis wat het voor Silliman ook niet noodzakelijk om de Nederlandse taal te beheersen; de meeste Nederlanders, met name die uit de hogere klassen, spraken genoeg vreemde talen om met Silliman te kunnen communiceren. Dit sluit aan bij Anthony Pauls onderzoek waarin hij stelt dat de Nederlanders meertalig waren en dat het daarom voor buitenlanders in Nederland niet nodig was de Nederlandse taal te leren. Hierdoor kwamen ze echter minder makkelijk in aanraking met de Nederlandstalige literatuur.

⁸⁰ B. Silliman (1812), p. 293.

⁸¹ B. Silliman (1812), p. 297.

⁸² B. Silliman (1812), p. 304.

⁸³ B. Silliman (1812), p. 305.

⁸⁴ B. Silliman (1812), p. 308.

⁸⁵ B. Silliman (1820), p. 38.

3.6 | A HANDBOOK FOR TRAVELLERS ON THE CONTINENT (1838)

In de 19^e eeuw verschijnen bij de Londense uitgeverij John Murray verschillende reisgidsen voor reizigers naar verschillende landen in Europa. Van het *Handbook for travellers on the continent*, een reisgids voor Holland, België en Noord-Duitsland, verschijnen tussen 1837 en 1876 negentien edities; de reisgids lijkt dus populair te zijn geweest bij de 19^e-eeuwse reiziger. Voor de analyse van deze reisgids gebruik ik de tweede editie uit 1838. De auteur van het werk is niet bekend, maar het is aannemelijk dat het John Murray zelf is, aangezien hij ook een reisbeschrijving van zijn eigen reis door de Nederlanden is verschenen. In deze analyses ga ik er daarom voor het gemak vanuit dat Murray deze reisgids zelf heeft geschreven. In de inleiding geeft Murray aan dat hij zich richt op wat de intelligente reiziger zou moeten hebben gezien en niet op het geven van uitgebreide achtergrondinformatie, al citeert hij wel af en toe uit bronnen van schrijvers of bekende Engelsen als Scott, Byron en Southey.⁸⁶ Na het weergeven van enkele citaten over reizen in het algemeen en enkele algemene adviezen voor het reizen, verstrekt de auteur de reiziger praktische informatie voor de Engelse reiziger, bijvoorbeeld over de stoomboten van Engeland naar het vasteland, reisbenodigheden, informatie over de koningshuizen van Noord-Europa en een omreken tabel voor de verschillende munteenheden. Vervolgens bespreekt Murray de afzonderlijke landen, waarna hij verschillende routes beschrijft die de reiziger kan nemen wanneer hij door deze landen reist. De tweede helft van het werk bestaat uit de beschrijving van langere routes, waarvan er enkele door verschillende landen lopen.

De auteur besteedt veel aandacht aan het Hollandse landschap met zijn dijken, polders en kanalen. Ook aan de Nederlandse schilderkunst wijdt de auteur een paragraaf. Daarnaast gaat Murray in op de bijzonderheden van het Nederlandse volk. De achting van de Hollanders voor de ooievaar noemt de auteur één van de speciale kenmerken van de inwoners van het land. Hij haalt hierbij de geschiedenis van de stad Delft aan, toen tijdens een grote brand de ooievaars probeerden hun jongen te redden. Toen dit niet lukte, kwamen de ooievaars liever om met hun jongen, dan dat

⁸⁶ J. Murray (1838), p. v.

ze hun jongen achter moesten laten. ‘Several of the Dutch poets allude to this well-authenticated fact’, schrijft de auteur, maar wie deze poëten zijn, wordt door hem niet vermeld.⁸⁷

Bij de beschrijving van verschillende routes door Holland besteedt de auteur veel aandacht aan belangrijke gebouwen en monumenten, zoals in Rotterdam het standbeeld van Erasmus, zijn geboortehuis, het stadhuis en de Laurenskerk. De auteur geeft aan dat er zoveel Engelsen zijn in Rotterdam dat ‘the language is very generally spoken and understood’.⁸⁸ In Delft beschrijft de auteur de Nieuwe Kerk met de graven van Willem van Oranje en Grotius, ‘who was a native of Delft, and is interred in this spot’.⁸⁹ Grotius dichterschap blijft echter onbenoemd. Vervolgens beschrijft hij Den Haag, inclusief achtergrondinformatie bij de bezienswaardigheden: hij beschrijft onder andere de geschiedenis van de gebroeders De Witt bij de Gevangendoor in Den Haag en hij geeft extra informatie over het schilderij *De stier* van Paulus Potter dat in ‘The picture gallery’ in Den Haag hangt.⁹⁰ De beschrijving van de schilderijen in deze galerij neemt bijna tweeënhalve pagina in beslag, waarbij verschillende bekende Nederlandse en Vlaamse schilders voorbij komen, onder wie Rubens, Van Dijk, Ferdinand Bol, Gerard Dou en Breughel, en de collecties van de galerij worden weergegeven.⁹¹ Murray citeert bij deze beschrijving vaak uit *A journey to Flanders and Holland* met kunsttheoretische beschouwingen van de bekende Engelse schilder Sir Joshua Reynolds, die dit werk schreef naar aanleiding van zijn reis door Holland en Vlaanderen in 1781. Van het theater in Den Haag wordt slechts vermeld dat er vaker Franse stukken worden opgevoerd dan Nederlandse en soms Duitse.⁹² Vervolgens geeft de auteur een korte beschrijving van Scheveningen, waarbij hij ook Sorgvliet noemt, ‘once the residence of the poet Jacob Cats: a stone table at which he used to write, with a hole cut in it for an inkstand, is shown in the garden’.⁹³ Bij de korte beschrijving van Voorburg, noemt de auteur dat het huis waar Huygens woonde (Hofwijck) hier dicht in de buurt staat.⁹⁴

⁸⁷ J. Murray (1838), p. 20.

⁸⁸ J. Murray (1838), p. 23.

⁸⁹ J. Murray (1838), p. 24.

⁹⁰ J. Murray (1838), p. 26.

⁹¹ J. Murray (1838), p. 26–28.

⁹² J. Murray (1838), p. 30.

⁹³ J. Murray (1838), p. 31.

⁹⁴ J. Murray (1838), p. 32.

Van Den Haag gaat de reis naar Leiden. Ook hier wordt Grotius genoemd, namelijk als een van de professoren van de Universiteit van Leiden.⁹⁵ Na Haarlem voert de tour langs Amsterdam. Evenals in Den Haag noemt Murray hier een dichter bij de beschrijving van een kerk: in de Nieuw Kerk in Amsterdam staat namelijk een monument voor 'the poet' Vondel.⁹⁶ Wederom geeft Murray een uitgebreid overzicht van de schilderijen en collecties van 'The picture gallery', in Amsterdam gevestigd in het Trippenhuis, waarbij hij regelmatig refereert aan het werk van Sir Joshua Reynolds.⁹⁷ Een van deze schilderijen is het portret dat Lievens maakt van Vondel. De auteur benadrukt dat de Hollanders zich niet alleen bezighouden met handel: 'The Dutch are not altogether absorbed in commerce, so as to be able to devote no time to literature and the arts; witness the society *Felix Meritis*, which is founded and supported entirely by merchants and citizens. [...] Lectures are given in various branches of art, science and literature'.⁹⁸ Murray gaat hier niet verder op in, dus het blijft de vraag of men zich in *Felix Meritis* ook bezighoudt met Nederlandstalige literatuur. Bij de beschrijving van de theaters is hij wat dit betreft specifiek: elk van de drie theaters is bedoeld voor voorstellingen in een bepaalde taal, namelijk het Nederlands, het Duits en het Frans, naast een enkele Italiaanse voorstelling.⁹⁹ Welke voorstellingen in het Nederlandse theater worden gespeeld, wordt niet vermeld. Ten slotte beschrijft Murray nog enkele routes vanuit Amsterdam naar Den Helder, Utrecht, Arnhem, Groningen en Bremen en tussen verschillende grote steden, zoals Rotterdam-Utrecht en Den Haag-Utrecht, waarbij opnieuw Hofwijck voorbij komt. De auteur noemt op deze plaats wel dat Constantijn Huygens zowel dichter als staatsman was.¹⁰⁰ Als onderdeel van de route van Rotterdam naar Nijmegen beschrijft de auteur Slot Loevestein, waarbij hij ingaat op de geschiedenis van de bevrijding Hugo de Groot uit het slot.¹⁰¹

Kenmerkend aan deze reisgids is dat de auteur veel aandacht besteedt aan visuele elementen, zoals het landschap, monumenten en gebouwen. Ook op cultureel vlak speelt het visuele een grote rol, gezien de grote aandacht voor de schilderkunst. Toch komt ook de literatuur aan bod, hoewel dit meestal slechts het geval is wanneer er aanleiding voor is bij de beschrijving van de

⁹⁵ J. Murray (1838), p. 34.

⁹⁶ J. Murray (1838), p. 45.

⁹⁷ J. Murray (1838), p. 46.

⁹⁸ J. Murray (1838), p. 49/50.

⁹⁹ J. Murray (1838), p. 50.

¹⁰⁰ J. Murray (1838), p. 70.

¹⁰¹ J. Murray (1838), p. 73/74.

bezienswaardigheden, zoals het graf van Grotius, het theater in Den Haag of de voormalige woning van Cats. Opvallend is dat een omschrijving van het werk van deze auteurs ontbreekt of dat het dichterschap niet wordt genoemd. Mogelijk wordt hierover ook niet gesproken in de door Murray gebruikte bronnen.

De auteur geeft aan dat de Engelsen zich in Holland prima kunnen redden met het Engels. Dit komt overeen met de door Anthony Paul in de inleiding gestelde verklaring voor de beperkte receptie van Nederlandstalige literatuur in het buitenland. De Hollanders zouden zich snel aanpassen aan de taal van de buitenlanders, waardoor deze niet de noodzaak ervoeren om het Nederlands te leren. Murray had wellicht via vertalingen kennis kunnen maken met de Nederlandstalige literatuur, maar wellicht waren er geen vertalingen te vinden.

4 | BLOEMLEZINGEN

Waar de eerste vertalingen van Nederlandstalige werken in het Engels al in de 17e eeuw worden gepubliceerd, al in 1680 verschijnt er namelijk een Engelse vertaling van Cats' *Self-Strijd*, verschijnen er pas aan het begin van de 19^e eeuw Engelstalige bloemlezingen van Nederlandstalige literatuur. Deze ontwikkeling past bij periode waarin de Nederlandse literatuur zich op dat moment bevindt. Francien Petiet¹⁰² schrijft in haar proefschrift over de vorming van het literair erfgoed in Nederland dat het einde van de 18^e eeuw wordt gekenmerkt door het vervaldenken: men was ervan overtuigd dat de Nederlandse auteurs niet in staat waren werken van enige waarde te produceren. Aan het begin van de 19^e eeuw herontdekken de Nederlanders echter de vaderlandse literatuur en draait het pessimisme om in optimisme. Daar komt bij dat de Nederlanders zich in de eerste decennia van de 19^e eeuw meer bewust werden van de nationale identiteit en de literatuur blijkt een middel te zijn om uitdrukking te geven aan deze identiteit. Het literaire erfgoed werd ingezet om de vaderlandse gevoelens van de inwoners te versterken. Onder andere hoogleraar Nederduitse welsprekendheid Matthijs Siegenbeek zette zich in om zijn landgenoten te overtuigen van de waarde van de Nederlandstalige literatuur. Later krijgt de literatuur ook een meer didactische waarde: het werd ingezet om de inwoners op te voeden tot 'zedelijke, godsdienstige en vaderlandslievende burgers'.¹⁰³ De bekende schrijvers uit de literatuurgeschiedenis dienden hierbij als voorbeeld van goed burgerschap.

Wellicht aangestoken door het enthousiasme van de Nederlanders voor het eigen literaire verleden, verschijnen in de 19^e eeuw verschillende Engelstalige bloemlezingen van Nederlandstalige literatuur. Dat de samenstellers van de Engelstalige bloemlezingen zich hebben laten beïnvloeden door Nederlandse literatuurkennis, blijkt uit de bronnen die zij hebben gebruikt. John Bowring geeft aan hulp te hebben gehad van enkele Nederlandse dichters en Longfellow en Foster gebruiken vervolgens Bowrings bloemlezing als bron. De bloemlezingen bevatten dus niet louter gedichten die de samensteller aanspraken, maar zijn wellicht ook een weergave van wat op dat moment in de Nederlanden als de canon van de Nederlandse literatuur werd gezien. In dit hoofdstuk zal ik drie

¹⁰² F. Petiet (2011).

¹⁰³ F. Petiet (2011), p. 56

bloemlezingen analyseren. De bloemlezing van John Bowring werd genoemd in het proefschrift van Petiet en de andere bloemlezingen heb ik gevonden door te zoeken in *Google books*.

4.1 | *BATAVIAN ANTHOLOGY* (1824) – JOHN BOWRING

De eerste Engelstalige bloemlezing van Nederlandstalige literatuur verschijnt in 1824 en is samengesteld door de Engelsman John Bowring. Op het titelblad staat dat hij ‘Honorary Correspondent of the Royal Institute of the Netherlands, &c’ is. De tweede auteur is Harmen S. van Dijk, maar het is onduidelijk wat zijn aandeel is geweest in de bloemlezing. Ik ga bij de analyses daarom uit van Bowring als auteur, omdat hij in verschillende bronnen, waaronder de Nederlandse vertaling van de bloemlezing, als auteur van deze bloemlezing wordt gezien. De bloemlezing is opgedragen aan de Nederlandse dichters Bilderdijk, Feith, Da Costa en De Clerq. Bowring benadrukt dat verschillende Nederlandse vrienden, onder wie De Clerq, Da Costa, Bilderdijk, Siegenbeek en Delange, hem geholpen hebben bij het samenstellen van de bloemlezing.¹⁰⁴ Bowring geeft aan niet volledig te kunnen zijn en daarom geeft hij voorafgaand aan de bloemlezing een lijst met dichters die niet zijn opgenomen in de bloemlezing, maar wel van belang zijn geweest voor de Nederlandse literatuur.¹⁰⁵

In de inleiding van de *Batavian anthology* wordt een overzicht van de Nederlandse taal en cultuur gegeven. Bowring verbaast zich erover dat de Engelsen zo weinig van de Nederlandstalige literatuur weten, terwijl deze taal en cultuur zo verwant zijn aan de Engelse.¹⁰⁶ Zelfs de werken van Vondel, volgens Bowring ‘ingenious, emphatic and sublime’ is in Engeland wellicht nooit gelezen.¹⁰⁷ Classicisten, schilders en wetenschappers, zoals Erasmus, Grotius, Lipsius en Boerhaave zijn daarentegen wel bekend in Engeland. De boeiende geschiedenis van de Nederlanden, met zijn strijd voor burgerlijke en religieuze vrijheid en toegenomen invloed en waardigheid gaven de Nederlandse literatuur en taal gewicht. Het geboorteland van Coster (‘who created the means by which

¹⁰⁴ J. Bowring (1824), p. vii

¹⁰⁵ J. Bowring (1824), p. viii-ix.

¹⁰⁶ J. Bowring (1824), p. 1.

¹⁰⁷ J. Bowring (1824), p. 2.

knowledge and civilisation were conveyed through half the world'¹⁰⁸), Rubens, Van Dyk, Rembrandt en Ruysdaal heeft ook 'seeds of poetical genius' uitgestrooid.¹⁰⁹ Volgens Bowring wordt het tijd dat de bloemen die hier uit voort zijn gekomen, worden overgeplant naar de eigen, Engelse, bloementuin.

Bowring noemt verschillende mogelijke oorzaken voor het gebrek aan aandacht van de Engelsen voor de Nederlandstalige literatuur: misverstanden over het karakter van de inwoners en de Nederlandse onverschilligheid ten opzichte van de eigen taal en literatuur. De belangrijkste oorzaak ziet hij echter in de Engelse ontkenning dat er iets als 'Belgian Poetry' zou bestaan en de overtuiging van de Engelsen dat grote achterstanden hiervan de oorzaak zijn.

Many causes have contributed to the neglect of the Dutch writers; and some of those causes have no doubt had their origin in a false estimate of the character of the people, and in their own inattention to their language and literature. A more potent cause, however, has been a real ignorance of the existence of any thing that could put in its claim to the name of Belgian Poetry; and convinced as we are that long arrears are due for our indifference or disregard, we would entreat those whom our little volume may fail to convince, not to cast aside the originals as worthless and intrusive [...].¹¹⁰

De Nederlandse taal werd weggehoond door hen die het niet kenden. Vooroordelen en de instandhouding daarvan spelen volgens Bowring dus een belangrijke rol bij de beperkte receptie in Engeland.¹¹¹ Bowring is ervan overtuigd dat een publicatie 'which will trace the origin and progress of Dutch Poetical Literature will find acceptance' en dit is de reden dat hij deze bloemlezing heeft samengesteld.¹¹²

Bowring vervolgt zijn inleiding met een lof op de Nederlandse geschiedenis, de cultuur, de taal met de vele verkleinwoorden en de klank van de taal, die door Bowring wordt gekarakteriseerd als 'sonorous and emphatic'. De Nederlandse spraak is door deze klank vaak verkeerd beoordeeld.

¹⁰⁸ J. Bowring (1824), p. 3.

¹⁰⁹ J. Bowring (1824), p. 3.

¹¹⁰ J. Bowring (1824), p. 4.

¹¹¹ J. Bowring (1824), p. 5.

¹¹² J. Bowring (1824), p. 6.

Bowring benadrukt dat elke taal weer op een andere manier aansluit bij de gevoelens die je wilt uiten. De Nederlandse taal is niet zo zacht en muzikaal als de zuidelijke talen, maar het is een krachtige taal, die klinkt als een 'well-regulated overture, in which the louder instruments take a principal share, yet their part is appropriate and sustained'.¹¹³ Bowring onderbouwt deze karakterisering van het Nederlands met enkele gedichten van onder meer Helmer, Vondel, Hooft en Westerbaen, die zowel in het Nederlands als in het Engels worden weergegeven. Bowring stelt dat de Nederlandse taal de puurste afstammeling van de Gotische wortels is die het meest tot zijn recht komt in de Statenvertaling. De Nederlandse taal is namelijk zeer geschikt voor de overdracht van vrome en verheven emoties.¹¹⁴ De Nederlandse dichters hebben dan ook veel religieuze gedichten geschreven. De inleiding wordt afgesloten met een beschrijving van de geschiedenis van de Nederlandse taal. Bowring benadrukt ten slotte dat hij geen criticus is, maar dat hij de geschiedenis van de Nederlandse poëzie wil beschrijven: 'It would be easy to judge harshly, but we deem it better to represent silently'.¹¹⁵

De bloemlezing begint in de 13^e eeuw met Jacob van Maerlant en eindigt, zoals op de titelpagina al staat vermeld, aan het einde van de 17^e eeuw met de dichter Broekhuizen. Van elke auteur worden één of meerdere door hem of haar geschreven gedichten weergegeven in de vertaling in het Engels, na een korte introductie van de auteur. De 13^e en 14^e eeuw ziet Bowring als een 'dorre' periode in de Nederlandse poëziegeschiedenis, mede vanwege de negatieve invloed van de rederijderskamers. In de 15^e en 16^e eeuw krijgt de Nederlandstalige poëzie nieuwe kracht. Bowring plaatst de poëzie uit die tijd in de historische context en noemt de invloed van de Reformatie, de invloed van Erasmus en de haat van de Engelsen ten opzichte van de Nederlanden vanwege de oorlogen tussen beide landen. Deze haat wordt door Jaap Verheul als de oorzaak van de beperkte receptie van de Nederlandstalige literatuur in het Engels gezien.

De nadruk ligt in deze bloemlezing echter op de literatuur uit de 17^e eeuw. In dit deel wordt aan elke dichter een apart hoofdstuk gewijd. Vaak begint het hoofdstuk met enkele dichtfragmenten van andere auteurs over de dichters die Bowring bespreekt. Het hoofdstuk over Hooft wordt bijvoorbeeld voorafgegaan door onder andere een dichtfragment van Huygens: '[...] Het sonne-licke

¹¹³ J. Bowring (1824), p. 9.

¹¹⁴ J. Bowring (1824), p. 15.

¹¹⁵ J. Bowring (1824), p. 20.

Hooft / Dat de sterkste sterren dooft'.¹¹⁶ De introductie van de auteur bestaat vaak uit het vermelden van zijn of haar maatschappelijke functie, de positie ten opzichte van andere dichters, een opsomming van de belangrijkste werken en een typering van het werk van de dichter.

De Nederlandstalige literatuur is Hooft veel verschuldigd volgens Bowring, want 'he refined the versification of his age, without divesting it of its vigour'.¹¹⁷ Hoofts *Geraardt van Velzen* is volgens Bowring 'the groundwork of the Dutch drama'.¹¹⁸ Cats wordt daarna beschreven als 'less the poet of imagination than of truth; less the inciter to deeds of heroism and glory than the gentle adviser to acts of virtue and innocent joyments; less capable of awaking the impulses of the fancy than of calling into exertion the dormant energies of reason and morality'.¹¹⁹ Gerbrand Brederode werd in tegenstelling tot Cats in eigen land niet geeërd, maar 'he has been rather unfairly treated' volgens Bowring.¹²⁰ Brederode was dan wel niet te vergelijken met Hooft en Vondel, maar 'he possessed abundant natural feeling, an almost feminine sensibility, and, in most instances, an easy and harmonious flow of versification'.¹²¹ Hoewel Brederode in de Nederlanden in de loop van de 19^e eeuw steeds meer gewaardeerd werd, was bijvoorbeeld Siegenbeek, één van Bowrings adviseurs, van mening dat Brederode's werken worden gekenmerkt door een 'gebrek aan kiesheid en beschaafden smaak'.¹²² Het lijkt er dus op dat Bowring ook duidelijk zijn eigen mening heeft gevormd over de Nederlandstalige literatuur, los van zijn adviseurs. Huig de Groot is meer bekend vanwege zijn Latijnse werken en Bowring roemt hem vanwege zijn belangrijke rol in de geschiedenis van de Nederlanden en het Christendom.¹²³ Kamphuyzen wordt vervolgens geroemd vanwege zijn religieuze poëzie: 'There is a pure and earnest feeling throughout – an intense conviction of truth, and an elevated devotion'.¹²⁴ Daarna wordt Vondel besproken, 'as a poet has never been rivalled in Holland', ondanks zijn gebrek aan klassieke scholing.¹²⁵ Bowring vergelijkt Vondels *Lucifer* zelfs met *Paradise Lost* van Milton. Constantijn Huygens wordt vervolgens wel geroemd om zijn kennis van de 'dode

¹¹⁶ J. Bowring (1824), p. 54.

¹¹⁷ J. Bowring (1824), p. 55.

¹¹⁸ J. Bowring (1824), p. 56.

¹¹⁹ J. Bowring (1824), p. 73.

¹²⁰ J. Bowring (1824), p. 87.

¹²¹ J. Bowring (1824), p. 87/88.

¹²² F. Petiet (2011), p. 202.

¹²³ J. Bowring (1824), p. 111.

¹²⁴ J. Bowring (1824), p. 115.

¹²⁵ J. Bowring (1824), p. 127.

talen', zijn algemene ontwikkeling, eruditie en intelligentie, maar Bowring verwijt hem wel dat hij zich soms verlaagde tot 'petty conceits' (kleinzielige eigendunk).¹²⁶ Daarna bespreekt Bowring Jeremias de Decker, die door zijn landgenoten wordt gewaardeerd vanwege de manier waarop hij romantische gevoelens onder woorden brengt: '[...] beauty of thought combined with elegance of expression, learning without pedantry, an harmonious versifications free from feebleness and puerility'.¹²⁷ Thomas Arents had volgens Bowring een groot dichter kunnen worden als hij niet zo was beïnvloed door het genootschap *Nil Volentibus Arduum*.¹²⁸ Tot slot begon Joannes Antonides van der Goes al jong te dichten en werd bekend vanwege zijn gedicht *Ystroom* op het IJ, een gedicht dat in verschillende andere door mij geanalyseerde bronnen wordt genoemd. Volgens Bowring heeft dit gedicht 'many nervous an pictorial beauties, striking Episodes, and a peculiar harmony and richness of language throughout'.¹²⁹ Andere dichters die aan de orde komen, maar die minder uitgebreid worden besproken, zijn Maria Tesselschade Visscher, Laurens Reael, Daniël Heinsius, Kasper van Baerle, Daniel Joncktijs, glazenmaker Jan Vos, Jan Krull, Jacob Westerbaen, Reinier Anslø, Jan de Brune, Gerard Brandt en Jan van Broekhuizen. Van deze dichters worden wel één of meerdere gedichten weergegeven.

De keuze die Bowring heeft gemaakt wat betreft de dichters die hij heeft opgenomen in zijn bloemlezing, komen grotendeels overeen met wat aan het begin van de 19^e eeuw als de canon van de Nederlandstalige literatuur werd gezien volgens het proefschrift van Petiet. Bowring besteedt namelijk voornamelijk aandacht aan Vondel, Hooft en Cats. Waarschijnlijk heeft hij zich wat betreft de keuze van de dichters grotendeels laten leiden door de adviezen van zijn Nederlandse vrienden. Wat Bowrings inleiding interessant maakt voor dit onderzoek, is dat hij verklaringen geeft voor de beperkte receptie van vertalingen van Nederlandstalige werken in het Engels. Hij stelt dat vooroordelen van de Engelsen ten opzichte van de Nederlandse taal en literatuur een belangrijke rol spelen. In zijn bloemlezing probeert hij deze vooroordelen te ontkrachten. Deze verklaring komt gedeeltelijk overeen met de verklaring van Jaap Verheul, die stelt dat de Engelsen een negatieve houding hadden ten opzicht van de Nederlandse cultuur. Verheul denkt echter dat dit voortkomt uit

¹²⁶ J. Bowring (1824), p. 155.

¹²⁷ J. Bowring (1824), p. 167.

¹²⁸ J. Bowring (1824), p. 221.

¹²⁹ J. Bowring (1824), p. 225.

jaloerie op de Nederlandse welvaart uit de 17^e eeuw en Bowring noemt echter de oorlogen tussen de Nederlanders en de Engelsen als oorzaak van de haat.

4.2 | *THE ORIGIN OF THE DUTCH* (1836) – J. BOSWORTH

De Engelse predikant J. Bosworth, onder meer doctor in de filologie in Leiden en lid van koninklijke literatuurgenootschappen in Londen en Leiden, publiceert in 1836 *The origin of the Dutch*. Het werk is bedoeld als onderdeel van de introductie op de *Dictionary of the Anglo-Saxon Language*.¹³⁰ Bosworth heeft, evenals Bowring, hulp gekregen van Siegenbeek. Bosworth benoemt in zijn voorwoord zijn persoonlijke betrokkenheid bij het onderwerp:

*Should any one, unacquainted with Holland, imagine that there is rather too high a strain of eulogy pervading this Sketch, let him remember that the author writes from personal knowledge and experience, under the influence of that grateful feeling which must ever be excited by a long and liberal enjoyment of every literary facility and friendly assistance that could be afforded by a people, whose intellectual vigour, Christian benevolence, and moral worth, can only be duly appreciated by a residence among them.*¹³¹

De inleiding van *The origin of the Dutch* bestaat uit twee delen: het eerste deel gaat over het belang van talen en het tweede deel over het Koninkrijk der Nederlanden. Bosworth gaat in het eerste deel in op de oorsprong van het Nederlands. De oorsprong van de verschillende taalfamilies ligt bij de zonen van Noach; elk van hen staat aan het hoofd van een taalfamilie. De Europese talen komen volgens Bosworth voort uit Noachs zoon Jafeth. Na de taalverwarring bij de torenbouw van Babel zijn deze taalfamilies uiteengevallen in verschillende talen. Er zijn overeenkomsten tussen talen, maar er is ook grote diversiteit. Hij geeft een overzicht van de uitgeschreven getallen in onder andere het Hebreeuws, Engels, Nederlands, Duits om deze overeenkomsten en verschillen te laten zien.

¹³⁰ J. Bosworth (1836), p. v.

¹³¹ J. Bosworth (1836), p. vi.

Bosworth gaat uit van één oertaal die niet meer wordt gesproken. Hij sluit af met een classificatie van de talen, ingedeeld naar de zonen van Noach.¹³²

Het tweede deel begint met een beschrijving van het land en het volk van het Koninkrijk der Nederlanden. Bosworth beschrijft eerst de geschiedenis van de Bataven tot de Belgische revolutie in 1830. Daarna gaat hij in op de Nederlandse taal die volgens hem onderscheidend is vanwege de 'descriptive energy' en in dat opzicht vindt hij de Nederlandse taal 'much superior to English'.¹³³ Bosworth beschrijft de Nederlandse taal als niet zacht en muzikaal, maar waardig, sonoor en empathisch, een omschrijving die hij heeft overgenomen van Bowring. Evenals Bowring toont Bosworth de overeenkomsten tussen het Engels en het Nederlands aan aan de hand van enkele bekende Nederlandstalige spreuken en gedichten.

Vervolgens bespreekt Bosworth verschillende Nederlandse schrijvers. Hij geeft een beschrijving van de dichter en geeft een voorbeeld van het werk van de dichter door enkele fragmenten hieruit weer te geven in het Nederlands en het Engels of plaatst een lof op deze auteur geschreven door een andere dichter. Deze fragmenten zijn in de meeste gevallen vertaald door Bowring. Soms vult Bosworth zijn beschrijving van een dichter aan met een vergelijking met Engelse dichters.

Wat betreft de middeleeuwen beschrijft Bosworth ontstaansgeschiedenis van *Van den vos Reynaerde*. De dichters die vervolgens aan de orde komen zijn Jacob van Maerlant, Melis Stoke, Jan van Helu. Ook beschrijft hij de *Spiegel onser behoudenis* gedrukt door Koster en enkele bijbelvertalingen. Vervolgens bespreekt Bosworth enkele dichters uit de 17^e eeuw. Het lijkt als of hij niet alleen bij zijn vertalingen gebruik heeft gemaakt van de *Batavian Anthology* van John Bowring, maar dat zijn beschrijvingen van de dichters samenvattingen zijn van de beschrijvingen die Bowring geeft in zijn bloemlezing. Cats' gedichten worden bijvoorbeeld, evenals bij Bowring, gekarakteriseerd als 'everywhere original and often sublime'.¹³⁴ In voetnoten verwijst Bosworth dan ook naar de bloemlezing van Bowring en naar diens literatuurgeschiedenis *Sketch of the language and literature of Holland* (zie paragraaf 5.1). Bosworth noemt vervolgens de dichters Pieter Cornelis Hooft, Huig de Groot, Dirk Rafael Camphuysen en Joost van den Vondel. Bosworth gaat ook nog kort in op enkele

¹³² J. Bosworth (1836), p. 1-11.

¹³³ J. Bosworth (1836), p. 15.

¹³⁴ J. Bosworth (1836), p. 24; J. Bowring (1824), p. 74.

bijbelvertalingen; hij geeft opsomming van belangrijke schrijvers, wetenschappers en schilders. Ook besteedt Bosworth, in tegenstelling tot Bowring, aandacht aan de 18^e eeuw. Hij geeft een samenvatting van Jacobus Bellamy's ballade *Roosje* en typeert de dichter Willem Bilderdijk. Bosworth benadrukt het belang van wat professor Siegenbeek heeft gedaan wat betreft de 'restoring and remodelling' van de Nederlandse taal door het opstellen van zijn orthografisch systeem.¹³⁵ Bosworth sluit af met de beschrijving van enkele Nederlandse dialecten.

Het doel van deze bloemlezing was duidelijk niet om een volledig beeld te schetsen van de Nederlandstalige literatuur. Bosworth beperkt zich tot de belangrijkste dichters, hoewel Huygens niet wordt genoemd, terwijl deze in aan het begin van de 19^e eeuw in de Nederlanden tot de canon van de Nederlandstalige literatuur behoorde.¹³⁶ De informatie die hij geeft is veel beperkter dan de informatie die de lezer krijgt bij het lezen van de bloemlezing van Bowring. Dit is niet verwonderlijk, aangezien de bloemlezing diende als introductie op *Dictionary of the Anglo-Saxon Language* en dus in eerste instantie niet bedoeld was om zelfstandig te worden gepubliceerd. Het lijkt erop dat Bosworth nauwelijks zelf de Nederlandstalige literatuur heeft bestudeerd, maar dat hij zich voornamelijk baseert op de werken van John Bowring, mede gezien het feit dat de beoordeling van de besproken werken niet afwijkt van wat Bowring heeft geschreven. Als lid van de *Society of Dutch Literature* in Leiden zal Bosworth wel bekend zijn geweest met de Nederlandstalige literatuur. Blijkbaar kon hij zich zo goed vinden in de keuzes en omschrijvingen van Bowring, dat hij deze heeft overgenomen in *The origin of the Dutch*. Hieruit zou geconcludeerd kunnen worden dat Bowrings werk onder kenners als waardevol werd gezien.

4.3 | THE POETS AND POETRY OF EUROPE (1845) – HENRY WADSWORTH LONGFELLOW

In 1845 verschijnt de eerste Amerikaanse bloemlezing met vertaalde Nederlandstalige literatuur, samengesteld door Henry Wadsworth Longfellow. Deze bloemlezing maakt deel uit van *The poets and poetry of Europe*, een werk bestaande uit bloemlezingen van dichters uit verschillende Europese landen. Ook Longfellow maakt gebruik van de bloemlezing van Bowring: in het overzicht met

¹³⁵ J. Bosworth (1836), p. 138.

¹³⁶ F. Petiet (2011), p. 65.

vertalers en bronnen staat de *Batavian Anthology* vermeld en Longfellow citeert soms uit dit werk. Ook gebruikt Longfellow “*Essai sur l’Histoire de la Littérature Néerlandaise*” van J. de ‘s Gravenweert en een artikel uit de *Foreign Quartely Review* van een anonieme schrijver.

Longfellow begint het hoofdstuk over de Nederlandse taal en literatuur met een typering van de taal. Hij stelt dat het Nederlands een vorm van het Gotisch is en gaat in op de geschiedenis van taal, waarbij de nadruk ligt op de relatie tussen het Nederlands, het Fries en het Vlaams. De laatste twee zijn volgens Longfellow weinig ontwikkelde dialecten, terwijl het Nederlands de taal is van de literatuur.¹³⁷ Longfellow benadrukt evenals Bowring en Bosworth de overeenkomsten tussen het Nederlands en het Engels. Er zijn volgens hem meer overeenkomsten tussen Nederlands en het originele Gotisch dan tussen het Nederlands en de verwante dialecten. Voor meer informatie over de taal en de geschiedenis van de taal verwijst Longfellow naar Bosworth, de Duitse taalkundige Meidinger, Bowring en de Duitse literatuurhistoricus Mone.

Vervolgens gaat Longfellow in op de Nederlandstalige poëzie die hij indeelt in vijf periodes. In de inleiding geeft hij een typering van de periodes en na de inleiding volgt van verscheidene auteurs een beschrijving met een keuze uit hun werk. De eerst periode start met het begin van de Nederlandse literatuur met *De Trojaensche Oorlog* van Seger Diengotgaf en wordt vervolgd met bekende werken als *De reis van Sint Brandaen* en *Reinaert de Vos*. Ook enkele middeleeuwse dichters, onder wie Jacob van Maerlant, worden besproken en de omschrijving van hun werk wordt aangevuld met enkele fragmenten uit hun werk in een vertaling in het Engels. Longfellow neemt de negatieve visie van Bowring op de invloed van de rederijderskamers over en citeert hierbij uit de *Batavian Anthology*. De eerst periode loopt af aan het einde van de 16^e eeuw volgens Longfellow een periode met weinig dichters van betekenis¹³⁸, met Coornhert, Spieghel, Datheen, Roemer Visscher en Anna Byns.

De tweede periode van 1600 tot 1700 ziet Longfellow als de bloeitijd van de Nederlandstalige literatuur. Hij geeft een opsomming van de bekendste dichters uit deze periode en verwijst naar annalen voor een beschrijving van de meer dan zestig dichters uit die tijd. De beschrijving van elke dichter wordt geïllustreerd met enkele in het Engelse vertaalde fragmenten uit het werk van de

¹³⁷ H.W. Longfellow (1845), p. 371.

¹³⁸ H.W. Longfellow (1845), p. 375.

dichter. Longfellow noemt allereerst Jacob Cats, wiens gedichten hij typeert als 'distinguished for purity and simplicity of style, a rich fancy, and delicate morality'.¹³⁹ Vervolgens komen 'one of the fathers of the literature of Holland' P.C. Hooft, Maria Tesselschade Visscher en Huig de Groot voorbij. Van de laatste geeft Longfellow een uitgebreide levensbeschrijving, waarbij hij constateert dat De Groot ook Nederlandstalige gedichten schreef, maar dat hij hierin minder succesvol was.¹⁴⁰ Jan de Brune, Gerbrand Brederode en Dirk Rafael Kamphuyzen worden ook door Longfellow genoemd, waarbij hij de beschrijving met bronvermelding overneemt uit Bowring. Bij de typering van het leven en werk van Joost van den Vondel, 'one of the most distinguished in Dutch literature', citeert Longfellow uit een werk van Gravenweert en bij de beschrijving van Constantijn Huygens uit het artikel uit de *Foreign Quartely Review* van een anonieme schrijver, die vrij negatief is over Huygens toepassing van de alexandrijnen.¹⁴¹ Longfellow besteedt kort aandacht aan Jacob Westerbaen, Jeremias de Decker en Reinier Anslo, voordat hij ingaat op het werk van Joannes Antonides van der Goes. Ook hierbij citeert hij uit de *Foreign Quartely Review*, waarbij deze auteur Van der Goes typeert als een volgeling van Vondel met als bekendste werk de *Ystroom*, het gedicht op de rivier de IJ.¹⁴² Longfellow sluit deze periode af met de dichter Jan van Broekhuizen. Longfellows keuzes komen overeen met de keuze uit de Nederlandse dichters die Bowring heeft gemaakt; Longfellow noemt slechts minder dichters dan Bowring.

Van 1700 tot 1775 is de derde periode, die door Longfellow wordt getypeerd als een donkere periode. Hij is van mening dat de 17^e eeuw daardoor achteraf als nog roemrijker wordt gezien. Uit deze periode is alleen de dichter Poot het noemen waard. Zoals al bij de reisbeschrijving *A description of Holland* (paragraaf 3.1) werd vermeld, werd Poot in de Nederlanden ook zeer gewaardeerd. Longfellow ziet overeenkomsten met de Engelse dichter Burns, maar volgens Longfellow zijn deze overeenkomsten zeer beperkt, waarbij de gedichten van Poot duidelijk negatiever worden beoordeeld. Longfellow stelt, in navolging van het artikel in de *Foreign Quartely Review*, dat deze donkere periode werd veroorzaakt door de neiging van de Nederlandse auteurs om veel te vertalen vanuit het Frans.¹⁴³

¹³⁹ H.W. Longfellow (1845), p. 379.

¹⁴⁰ H.W. Longfellow (1845), p. 381.

¹⁴¹ H.W. Longfellow (1845), p. 386.

¹⁴² H.W. Longfellow (1845), p. 391.

¹⁴³ H.W. Longfellow (1845), p. 376.

De vierde periode loopt van het jaar 1775 tot de revolutie in 1795. Over de literatuur van deze periode is Longfellow iets positiever. Longfellow geeft in de inleiding een opsomming van verschillende dichters, onder wie Van Alphen, Bellamy en Nieuwland.¹⁴⁴ Tot slot beschrijft Longfellow de poëzie van de vijfde periode, van het jaar 1795 tot heden. De dichters die hij heeft uitgekozen om op te nemen in zijn bloemlezing zijn Bilderijk, Tollens, Borger, Da Costa, Kinker, Loots, en Withuis. Longfellow sluit de inleiding van zijn bloemlezing af met een lijst van aanbevolen literatuur over de Nederlandstalige literatuur.

De bloemlezing van Longfellow is weinig vernieuwend ten opzichte van de andere bloemlezingen die in dit hoofdstuk werden besproken. Hij leunt sterk op bronnen, waaronder de werken van Bowring, waardoor het niet verwonderlijk is dat zijn keuzes weinig afwijken zijn Bowrings *Sketch of the language*. Over het algemeen worden dezelfde dichters als belangrijk voor de Nederlandstalige literatuur gezien en deze keuze komt overeen met welke dichters aan het begin van de 19^e eeuw werden beschouwd als behorend bij de canon van de Nederlandstalige literatuur, zoals blijkt uit het onderzoek van Petiet.

¹⁴⁴ H.W. Longfellow (1845), p. 376.

5 | LITERATUURGESCHIEDENISSEN

Zoals in de inleiding bij hoofdstuk 4 werd beschreven, verschenen de eerste Engelstalige literatuurgeschiedenissen van de Nederlandstalige literatuur pas aan het begin van de 19^e eeuw. Voor de achtergronden hiervan verwijs ik u naar dat hoofdstuk. Zoals in de inleiding beschreven, heb ik drie literatuurgeschiedenissen kunnen vinden die voor 1900 zijn verschenen: één van een Engelsman, één van een Amerikaanse en één van een Vlaming. Bij de analyses zal de nadruk liggen op de keuzes die de auteurs maken en de visie die zij geven op de Nederlandstalige literatuur.

5.1 | *SKETCH OF THE LANGUAGE AND LITERATURE OF HOLLAND* (1829) – JOHN BOWRING

Vijf jaar na de publicatie van zijn bloemlezing van Nederlandstalige gedichten verschijnt John Bowrings *Sketch of the language and literature of Holland* als vervolg op zijn *Batavian Anthology* bij uitgeverij Diederichs Brothers in Amsterdam. Zijn *Sketch of the language* heeft echter meer het karakter van een literatuurgeschiedenis. Aanleiding voor deze publicatie is de verschijning van twee werken over de Nederlandstalige literatuur, namelijk één van de Nederlandse hoogleraar Willem Siegenbeek en één van literatuurgeschiedschrijver Willem de Clercq. Bowring wil de informatie uit deze werken beschikbaar maken voor zijn landgenoten en baseert zich in *Sketch of the language* op deze publicaties. Bowring wil met dit werk bijdragen aan het onderzoek naar de ‘Bataafse literatuur’. Het werk is niet alleen bedoeld voor het Engelse publiek, maar ook voor Nederlandse lezers die geïnteresseerd zijn in wat de ‘enlighted British neighbours’ vinden van hun literatuur.¹⁴⁵ Een vertaling van *Sketch of a language* in het Nederlands verschijnt al in 1830, samen met vertaalde brieven van Bowring.¹⁴⁶

Na de inleiding begint de bloemlezing met een overzicht van de middeleeuwse Nederlandstalige literatuur, van Jacob van Maerlant tot Anna Bijns. Bowring illustreert zijn

¹⁴⁵ J. Bowring (1829), p. 2.

¹⁴⁶ John Bowring. *Brieven*. Leeuwarden 1830. Vertaald door A. Telting en A. van Halmael.

beschrijving met citaten uit middeleeuwse teksten inclusief vertalingen van deze fragmenten in het Engels en probeert zo ook te laten zien hoezeer de Engelse en Nederlandse taal op elkaar lijken. Bowring is van mening dat de rederijkerskamers aan het einde van de middeleeuwen een negatieve invloed hebben gehad op de Nederlandse taal: 'Chambers of Rhetoric sprung from the habit of association, and by introducing a very exaggerated standard, and a passion for foreign literature, they injured the language, and deteriorated the taste of people'.¹⁴⁷ Ook in de Nederlanden werd deze visie rond 1800 gedeeld. Verschillende literatuargeschiedschrijvers, onder wie Jeronimo de Vries en Witsen Geysbeek, vonden dat de rederijkerskamers een weinig positieve invloed hebben gehad op de dichtkunst.¹⁴⁸ Literatuurhistoricus Van Kampen stelt zelfs dat de activiteiten van de rederijkerskamers hebben geleid tot taalverbastering door de invoering van bastaardwoorden in de Nederlandse taal.¹⁴⁹ In de periode na de Reformatie ziet Bowring een herleving van de Nederlandse taal, in gang gezet door de dichters Spieghel, Roemer Visscher en Coornhert.¹⁵⁰

Waar Bowring in zijn bloemlezing meestal positief was over de Nederlandstalige literatuur, is hij in deze literatuargeschiedenis kritischer. In zijn beschrijving van de 17^e-eeuwse dichters roemt hij bij de bekende dichters niet alleen om hun literaire producties, maar weet hij ook bij verschillende dichters kritische kanttekening te plaatsen. Zo had Bredero 'genius to invent and power to describe', maar 'not the taste which sets the other qualities of the mind in order, and makes the result interesting and attractive'. Ook noemt Bowring hem 'uncultivated'.¹⁵¹ Over P.C. Hooft schrijft Bowring vervolgens dat sommige van Hoofts werken meesterstukken zijn, maar 'the great creative power of poetry he does not possess'.¹⁵² De poëzie van Huygens wordt eveneens van twee kanten belicht: enerzijds zijn Huygens' verzen 'sometimes harsh and hard' en gebruikt hij veel stopwoorden in zijn alexandrijnen, iets wat Bowring 'the curse [...] of the poetry of Holland' noemt, anderzijds noemt Bowring Huygens' gedichten origineel.¹⁵³ Vondel, volgens Bowring de enige dichter die algemene bekendheid genoot, was goed in staat zijn gedachten om te zetten in poëzie, maar zijn

¹⁴⁷ J. Bowring (1829), p. 27.

¹⁴⁸ F. Petiet (2011), p. 117, p. 123.

¹⁴⁹ F. Petiet (2011), p. 123.

¹⁵⁰ J. Bowring (1829), p. 29.

¹⁵¹ J. Bowring (1829), p. 32.

¹⁵² J. Bowring (1829), p. 32-34.

¹⁵³ J. Bowring (1829), p. 35-36.

gedachten waren niet zo verheven, stelt Bowring.¹⁵⁴ Bowring noemt hem een 'Shakespeare of a lower order' en wanneer hij Vondel vergelijkt met Milton, waarbij *Lucifer* het beste in aanmerking komt voor vergelijking, schrijft hij: 'How much does Vondel sink beneath him in his failures!' Vervolgens wijdt Bowring enkele woorden aan 'old father' Cats, de 'poet of the people'.¹⁵⁵ Hoewel Bowring positief spreekt over Cats' persoonlijkheid, is hij van mening dat Cats' gedichten moralistisch, breedsprakig en soms saai zijn.¹⁵⁶ In een voetnoot geeft Bowring kritiek op de Nederlandse dichters, waarbij hij een gedicht van Cats als voorbeeld gebruikt: 'The Dutch poets are not always close observers. They sometimes roll out their cumbrous phrases without much thought. Thus Cats represents the lightning as breaking a sword into hundred pieces'.

Bowring onderbouwt zijn betoog met verschillende gedichten en fragmenten van gedichten. Soms verwijst hij de lezer naar zijn *Batavian Anthology*. Ondanks de kritiek die hij heeft, kan Bowring de gedichten van de oudere dichters wel waarderen, al is het niet vanwege hun dichttalent:

It is true, that in the sentimentality of the old versifiers there is little poetry, but there is sometimes much wisdom; and they frequently bring the sanctions and the requirements of religion to bear upon the everyday pursuits of life in emphatic rhymes, which leave a deep impression on the mind.

Vervolgens gaat Bowring in op de literatuur verschenen na de 17e eeuw. Ook hier levert Bowring regelmatig kritiek. In de 18^e eeuw signaleert hij een toenemende invloed van de Franse literatuur op de Nederlandse: 'Holland was next deluges with a flood of translations, imitations, and adaptations of the masterpieces of the French drama; the effect was to introduce a false and foreign taste, and a determination to sacrifice all nationality on the altar of unities'.¹⁵⁷ De Nederlandse taal is 'vergiftigd' door Franse invloed en daardoor slecht bruikbaar voor dichters. In zijn eigen tijd, het begin van de 19^e eeuw, ziet Bowring echter een 'reformatie' die de taal weer geschikt maakt voor het schrijven van literatuur.¹⁵⁸

¹⁵⁴ J. Bowring (1829), p. 38.

¹⁵⁵ J. Bowring (1829), p. 42.

¹⁵⁶ J. Bowring (1829), p. 43.

¹⁵⁷ J. Bowring (1829), p. 64.

¹⁵⁸ J. Bowring (1829), p. 14.

Na de beschrijving van de Nederlandse literatuurgeschiedenis aan de hand van de bespreking van verschillende dichters, geeft Bowring zijn visie op de Nederlandstalige literatuur in het algemeen: 'Holland is suffering under the visitation of an overflowing mediocrity'.¹⁵⁹ Hij is van mening dat goede kritiek op de Nederlandstalige literatuur noodzakelijk is, zoals letterkundige Witsen Geysbeek die geeft in zijn kritiek op de Hollandse 'blind idolatry' voor Vondel.¹⁶⁰ Bowring is van mening dat de Hollanders te vaak middelmatige dichters op een voetstuk hebben geplaatst:

*In the great commercial contest they have undoubtedly come badly off, but if they will look a little more closely into the matter, they will perhaps discover how much they have departed from that system of free trade which of old made their greatness, their wealth and their glory – and they will, at every step of that departure, find they have sown seeds of decay, and of adversity.*¹⁶¹

Bowring geeft in *Sketch of the language and literature of Holland* een positief-kritische beschouwing van de Nederlandstalige literatuur. Enerzijds benoemt hij de auteurs die hij waardeert, anderzijds neemt hij geen blad voor de mond wanneer hij vindt dat een auteur de lof die hij krijgt niet waard is. Zo ook wanneer hij de bekende Nederlandse dichters beschrijft, onder wie Hooft, Huygens, Vondel en Cats. De religieuze wijsheden die deze dichters overdragen maken op Bowring meer indruk dan hun dichttalenten. Het is enigszins verwonderlijk dat Bowring in dit werk deze kritische houding aanneemt, want in zijn bloemlezing (paragraaf 4.1) schrijft hij juist zeer positief over de Nederlandstalige literatuur. Een verklaring hiervoor is dat het doel van deze literatuurgeschiedenis afwijkt van het doel van de bloemlezing. Bowring geeft in de inleiding op de *Batavian Anthology* aan dat hij zich in dat werk niet opstelt als criticus.¹⁶² Waar de bloemlezing bedoeld was om het Engelstalige publiek te overtuigen van de waarde van de Nederlandstalige poëzie en vooroordelen weg te nemen, heeft de literatuurgeschiedenis een beschouwend karakter.

Opvallend is Bowrings visie op de verheerlijking van Vondel. Hij is van mening dat de Hollanders een verkeerde keuze hebben gemaakt bij het promoten van de Nederlandstalige

¹⁵⁹ J. Bowring (1829), p. 126.

¹⁶⁰ J. Bowring (1829), p. 127.

¹⁶¹ J. Bowring (1829), p. 130.

¹⁶² J. Bowring (1824), p. 20.

literatuur: middelmatige dichters, zoals Vondel, zijn op een voetstuk geplaatst. Hiermee geeft Bowring een alternatieve verklaring voor de beperkte export van de Nederlandstalige literatuur. Naar zijn idee hebben de Nederlanders het verkeerde boegbeeld gekozen voor hun literatuur. De meeste Nederlandse literatuurgeschiedschrijvers uit Bowrings tijd, onder wie Bowrings bron Siegenbeek, waren het niet met hem eens, want Vondel werd door hen juist gezien als de grootste en belangrijkste auteur uit de Nederlandse literatuurgeschiedenis.¹⁶³ Ook Petiet stelt dat alleen Witsen Geysbeek hiervan afweek en Bowrings visie deelde; Witsen Geysbeek was van mening van Antonides van der Goes als de belangrijkste dichter van de Nederlanden moest worden gezien.

5.2 | *A HANDBOOK OF MODERN EUROPEAN LITERATURE* (1850) – MARGARET E. FOSTER

De eerste Amerikaanse geschiedschrijving van de Nederlandstalige literatuur maakt deel uit van een door Margaret E. Foster geschreven handboek over de Europese literatuur. Het werk verschijnt in 1850 bij uitgeverij Lea and Blanchard in Philadelphia. Het doel van dit handboek is studenten en gezinnen kennis te laten maken met de Europese literatuur. Foster verbaast over het feit dat Nederland zoveel begaafde kunstenaars en wetenschappers heeft voortgebracht en dat er veel commerciële en politieke banden zijn tussen Amerika en Nederland, maar dat de Amerikanen zo weinig weten over de Nederlandstalige literaire producties.¹⁶⁴ Voordat Foster een overzicht geeft van bekende auteurs en werken, beschrijft zij de literaire ontwikkelingen in de Nederlanden van de middeleeuwen tot de 19^e eeuw en verbindt deze aan historische en culturele invloeden. Zo beschrijft zij onder andere dat de Oostenrijkse dictatuur er aan de 15^e eeuw voor zorgde dat Vlamingen maar weinig in het Vlaamse dialect schreven en dat sommige Vlamingen naar de Noordelijke Nederlanden vluchtten. Niet alleen de Nederlandstalige literatuur krijgt een plaats in het handboek, maar Foster noemt ook werken van (neo-)Latijnse schrijvers, zoals de kusgedichten van Janus Secundus, *Colloquies* van Erasmus en de theologische en historische werken van Hugo de Groot. Onder de literatuur geproduceerd in Vlaanderen valt ook de Franse literatuur. Ik zal mij bij de bespreking van

¹⁶³ F. Petiet (2011), p. 63, p. 138.

¹⁶⁴ M.E. Foster (1850), p. 227.

dit werk richten op wat Foster zegt over de Nederlandstalige literatuur met als focus de literatuur gepubliceerd in de 17^e eeuw.

De Hollandse poëzie wordt volgens Foster in alle eeuwen gekenmerkt door een hoge mate van 'religious feeling, a sublimity borrowed from devout associations'.¹⁶⁵ De geschiedenis van de Nederlandstalige poëzie begint volgens Foster rond 1300 bij Jacob van Maerlant, 'Father of flemish poets'. Al in de 14^e eeuw valt de Nederlandstalige literatuur terug met de opkomst van de rederijerskamers. Met hun 'miserable doggerel' (vreselijke rijmelarijen) hebben zij de zuiverheid van de literatuur in de volkstaal compleet ondermijnt.¹⁶⁶ Foster sluit hierbij aan bij de visie van Bowring en de Nederlandse literatuurgeschiedschrijvers aan het begin van de 19^e eeuw, zoals beschreven in paragraaf 5.1. In de 16^e eeuw krijgt de Nederlandse taal volgens Foster steeds meer een vaste plaats in het land; de Staten geven bijvoorbeeld historicus Bor de opdracht om in het Nederlands te schrijven over de strijd tegen de Spanjaarden.¹⁶⁷ Onder invloed van de Reformatie schrijft Fruitiers¹⁶⁸ proza en poëzie, verschijnen er verzen van Coornhert, vertalen Marnix van Sint Aldegonde en Datheen de psalmen in de volkstaal en dichten Spieghel en Visscher hun satirische verzen. Binnen de vriendenkring van dichters die samenkomen in het huis van Roemer Visscher, onder wie P.C. Hooft en de dochters van Roemer Visscher, ontstaan de mooiste toneelstukken uit de Nederlandstalige literatuur. Hoofts '*Gerard of Velsen*' zou volgens Foster 'a masterpiece in any country, and in all ages' zijn.¹⁶⁹ Cats is daarnaast de dichter die het meest geliefd was onder het volk. Foster typeert 'Father Kats' als 'less the poet of imagination than of truth; less the inciter to deeds of heroism and glory than the gentle adviser to acts of virtue and innocent joyments', een citaat dat zij letterlijk overneemt uit Bowrings *Batavian Anthology*.¹⁷⁰ Eén van beste Nederlandse dichters is Vondel, vindt Foster en zij beschouwt hem als de Racine¹⁷¹ van Holland. Zijn beste tragedie is '*Gilbert of Amstel*, in which his patriotism and great and noble exploit are powerfully rendered in remarkably fine verses'.¹⁷² Foster is van mening dat de Hollandse komedies daarentegen maar grof en grotesk zijn; de komedies van

¹⁶⁵ M.E. Foster (1850), p. 234.

¹⁶⁶ M.E. Foster (1850), p. 234.

¹⁶⁷ M.E. Foster (1850), p. 233.

¹⁶⁸ http://www.dbnl.org/tekst/molh003nieu06_01/molh003nieu06_01_0808.php

¹⁶⁹ M.E. Foster (1850), p. 237.

¹⁷⁰ M.E. Foster (1850), p. 238; J. Bowring (1824), p. 73.

¹⁷¹ Jean Racine wordt beschouwd als één van de grootste Franse toneelschrijver uit de 17e eeuw.

¹⁷² M.E. Foster (1850), p. 239.

Bredero en Focquenbroch zijn dan nog het minst onplezierig. Andere dichters uit deze tijd die worden genoemd door Foster zijn Van der Goes, Huygens, Dekker, Jonktys, Vos, Westerbaen en Brandt. Wat betreft haar keuze sluit Foster aan bij de keuze van Bowring, hoewel minder kritisch, en de visie van Nederlandse literatuurgeschiedschrijvers, zoals weergegeven door Petiet. Foster noemt evenals de auteur van *A description of Holland* de uitspraak dat Gerard Brandts geschiedschrijving van de Reformatie in Holland zo bewonderenswaardig is geschreven dat iedereen de Nederlandse taal zou moeten leren om dit werk te kunnen lezen.¹⁷³ Foster signaleert in de 18^e eeuw een achteruitgang van de Nederlandstalige literatuur door een gebrek aan oorspronkelijkheid. Ze schrijft hierover: 'It seemed as if they were ashamed of their nation, and found merit in only imitating the French'.¹⁷⁴ Foster geeft tot slot een overzicht van dichters en prozaschrijvers uit de 18e eeuw en het begin van de 19e eeuw tot aan de publicatie van Fosters handboek in 1850.

Foster beschrijft verschillende hindernissen die ervoor zorgen dat de Nederlandstalige literatuur geen grote bekendheid heeft gekregen in het buitenland. Het feit dat maar een kleine groep mensen in Europa de taal spreekt, heeft ervoor gezorgd dat de taal te weinig bekend was om de Nederlandstalige literatuur onder de aandacht te kunnen brengen van de buitenlandse lezer.¹⁷⁵ Er is echter een factor die een grotere rol gespeeld heeft: in de bloeitijd van Holland had men de gewoonte in het Latijn te schrijven en dit zette de Nederlandstalige literatuur op achterstand.¹⁷⁶ Een andere factor is volkstaal. Volgens Foster waren de Nederlanders in de 17^e eeuw wel trots op hun taal, maar is de taal moeilijk te leren door anderstaligen.¹⁷⁷ Ze geeft aan dat 'some writers' hebben gezegd dat de taal juist zeer geschikt is voor het uiten van 'devout and dignified emotion', wat het beste kan worden ervaren door het lezen van de Statenvertaling van de bijbel. Zij doelt met 'some writers' zeer waarschijnlijk op de Bowring, die in zijn inleiding op de *Batavian anthology* in vrijwel dezelfde bewoordingen de lezer probeert te overtuigen van de bijzondere mogelijkheden van de Nederlandse taal.¹⁷⁸

¹⁷³ M.E. Foster (1850), p. 240; *A description of Holland* (1743), p. 253.

¹⁷⁴ M.E. Foster (1850), p. 242.

¹⁷⁵ M.E. Foster (1850), p. 233.

¹⁷⁶ M.E. Foster (1850), p. 234.

¹⁷⁷ M.E. Foster (1850), p. 231/232.

¹⁷⁸ J. Bowring (1824), p. 14.

Evenals Bowring waardeert Foster de religieuze boodschap die de Nederlandse dichters meegeven in hun gedichten. Zij is echter positiever over de dichttalenten van de Nederlandse auteurs. Verschillende bekende dichters worden door haar beschreven, zoals Coornhert, Spieghele, Roemer Visscher, Cats en Vondel, en Foster plaatst deze binnen de literair-historische context. In tegenstelling tot Bowring ziet Foster Vondel wél als één van de beste Nederlandse dichters. De verschillende verklaringen die Foster geeft voor de beperkte receptie van de Nederlandstalige literatuur in Amerika, komen deels overeen met de in de inleiding genoemde verklaringen. Enerzijds speelt volgens haar de taalbarrière een rol en daarmee samenhangend het beperkte aantal mensen dat de Nederlandse taal beheerste. Daarnaast ziet zij een verklaring in het veelvuldige gebruik van het Latijn door mensen die de Nederlandse taal beheersten. De beperking van de Nederlandstalige literatuur door het gebruik van het Latijn tijdens de 17e eeuw wordt ook door Anthony Paul genoemd. Hij is het echter niet eens met Fosters stelling dat de Nederlandse taal moeilijk te leren is en dat dit de export heeft beperkt. Paul stelt dat de invloed hiervan door de Nederlanders wordt overdreven en dat het Nederlandse gebrek aan *language loyalty* een veel grotere rol speelt.¹⁷⁹

5.3 | A SKETCH OF THE HISTORY OF FLEMISH LITERATURE AND ITS CELEBRATED AUTHORS (1860) – OCTAVE DELEPIERRE

In 1860 verschijnt van de hand van de Vlaming Octave Delepierre een Engelstalige literatuurgeschiedenis bij uitgever John Murray, die ook de reisgids *A handbook for travellers on the continent* (zie paragraaf 3.6) heeft uitgegeven. De titel van literatuurgeschiedenis geeft een enigszins vertekend beeld: hoewel Delepierre de nadruk legt op de Vlaamse literatuur, bespreekt hij ook de Nederlandstalige literatuur in het algemeen. Toch is de titelkeuze te begrijpen, want hij stelt dat de taal die tot het einde van de 17^e eeuw in Holland en België werd gesproken 'Vlaams' wordt genoemd, hoewel de Engelsen de taal 'Dutch' noemen.¹⁸⁰ De aanleiding voor het schrijven van dit werk is het ontbreken van de Vlaamse literatuur in de Engelstalige literatuurgeschiedenissen:

¹⁷⁹ A. Paul (1990), p. 68.

¹⁸⁰ O. Delepierre (1860), p. 2.

It is rather a curious fact that a country which has produced in modern times a very popular novelwriter (Conscience, [...]), and poets known all over Germany (Van Duyse, Snellaert, Willems, etc.) in olden times, a far-famed satirical poem (Renard the Fox [...]), mediaeval romances (Floris and Blanchefloer, the Knight of the Swan, etc.), fables, proverbs, and emblems in verse (Jacob Cats [...]), historical rhymed chronicles (Van Maerlant, Van Helu, etc.), and so forth, should not occupy even the smallest place in the vast range of English sketches of the various literatures of Europe.¹⁸¹

Na een beschrijving van de geschiedenis van de Vlaamse taal, vervolgt Delepierre zijn werk met een overzicht van de Vlaamse letterkunde. Hij verbindt hierbij de geschiedenis van de literatuur telkens aan parallelle ontwikkelingen in de geschiedenis die van invloed zijn geweest op de literatuur, zoals de Reformatie en de Opstand tegen de Spanjaarden. Delepierre begint met een overzicht van de middeleeuwse letterkunde. Van Maerlant, de 'Father of the Flemish poets'¹⁸² ziet hij als de belangrijkste dichter uit de beginperiode van de Vlaamse letterkunde.¹⁸³ De middeleeuwse literatuur komt in deze literatuurgeschiedschrijving ruimschoots aan bod: de beschrijving van deze periode beslaat meer dan zeventig pagina's. Ter illustratie zijn af en toe fragmenten van verhalen en gedichten opgenomen in het Vlaams met de vertalingen in het Engels en soms wordt alleen de vertaling weergegeven. De 16^e eeuw wordt volgens Delepierre te vaak afgeschreven '[...] as if, all things considered, the age of Hooft, of Vandel¹⁸⁴, and of Cats, was not germinating in the productions of the preceding century'.¹⁸⁵ Hij vindt het werk van bijvoorbeeld Dathenus zeer waardevol.

Vervolgens bespreekt Delepierre de literatuur na de middeleeuwen. In de 17^e eeuw heersten de Spanjaarden in de Lage Landen en veel Vlamingen, onder wie theologen, leraren, drukkers, graveerders, historici en dichters, trokken naar de in opstand gekomen Verenigde Provinciën.¹⁸⁶ De gezamenlijke strijd tegen de Spanjaarden zorgde voor een toenemende mate van nationalisme, wat

¹⁸¹ O. Delepierre (1860), p. 2/3.

¹⁸² O. Delepierre (1860), p. 37.

¹⁸³ O. Delepierre (1860), p. 11.

¹⁸⁴ De naam van Vondel staat in deze literatuurgeschiedschrijving soms weergegeven als 'Vandel'.

¹⁸⁵ O. Delepierre (1860), p. 90.

¹⁸⁶ O. Delepierre (1860), p. 103.

leidde tot een herleving van de literatuur. Het aantal rederijkerskamers nam weer toe, al stelt Delepierre dat hun werken 'were more occupied with the magnificence of the meetings and public festivals than with the study of the language and with the spirit of poetry and oratory, considered as art'.¹⁸⁷ Delepierre heeft dus een meer genuanceerde visie op de rederijkerskamers dan Bowring en Foster, al is ook hij niet onder de indruk van de wat de rederijkers hebben voortgebracht. Ook geëmigreerde dichters kwamen samen in rederijkerskamer, zoals de 'Chamber of Brabant' in Amsterdam en de 'Flemish Chamber' in Haarlem.¹⁸⁸ De bekendste geëmigreerde dichters die deel namen aan rederijkerskamers waren Zacharie Heyns, Jean Colm en Abraham de Koningh.¹⁸⁹ In deze periode werd 'the Greek chorus' naar Engels voorbeeld bewerkt en veelvuldig toegepast in toneelstukken, met name door Hooft, Coster en Bredero.¹⁹⁰ Delepierre heeft een kritische houding ten opzichte van de werken van deze dichters: de weigering van Colm en Hooft om satirische personages in hun tragedies op te voeren, zoals Bredero wel deed, wordt door Delepierre niet gewaardeerd. Volgens de auteur hadden tragedieschrijvers het in die tijd zwaar: 'The theater and the pulpit were then two hostile camps'.¹⁹¹ Delepierre geeft een overzicht van bekende tragedieschrijvers en hun werken, onder wie Vondel met zijn *Lucifer* en Abraham de Koningh, die hij wat betreft onderwerpskeuze voor zijn tragedies als de voorloper van Vondel beschouwt.¹⁹² Vondels werken benaderden het meeste de Griekse tragedies, omdat hij zich strikt hield aan de regels van Aristoteles, iets wat de andere dichters niet deden.¹⁹³ Delepierre geeft vervolgens het vertaalproces van de Statenvertaling weer en benadrukt hierbij dat er zowel Hollanders als Vlamingen aan de vertaling hebben meegewerkt en dat ervoor gekozen is geen van beide dialecten de laten overheersen.¹⁹⁴ Daarna bespreekt Delepierre opnieuw enkele dichters. Daniël Heinsius (Gent, 1580), secretaris van de staten van de Verenigde Provinciën, schreef bewonderenswaardige gedichten: 'Although Heinsius dedicated himself especially to classical literature, his national poetry formed the basis of an era, not only in versification, but also in respect of thought and expression'.¹⁹⁵ Delepierre

¹⁸⁷ O. Delepierre (1860), p. 105.

¹⁸⁸ O. Delepierre (1860), p. 106.

¹⁸⁹ O. Delepierre (1860), p. 105.

¹⁹⁰ O. Delepierre (1860), p. 106/107.

¹⁹¹ O. Delepierre (1860), p. 109.

¹⁹² O. Delepierre (1860), p. 110.

¹⁹³ O. Delepierre (1860), p. 111.

¹⁹⁴ O. Delepierre (1860), p. 113.

¹⁹⁵ O. Delepierre (1860), p. 115.

beticht Heinsius echter ook van een 'evil influence' op de nationale literatuur. Heinsius zou te zeer de klassieken imiteren, ten koste van het exclusieve karakter van de Vlaamse literatuur. De belangrijkste dichters in die tijd zijn echter Hooft, Vondel en Cats, volgens Delepierre 'the triumvirate which ruled the golden age of Flemish literature'.¹⁹⁶ Hij geeft van elk van hen een beschrijving. Hoewel Delepierre Hooft schaaft onder de drie beste dichters, uit hij toch kritiek op de dichtkunst van Hooft: deze is te veel gekleurd door de vroege renaissance en is te veel een imitatie van het 'klatergoud' van de Italiaanse dichters. Delepierre waardeert Hooft dan ook voornamelijk vanwege zijn proza.¹⁹⁷ Delepierre kan zich niet vinden in de kritiek die is geuit op de poëtische werken van Vondel; hij is van mening dat Vondel 'the sublimest poet of the Low Countries' is.¹⁹⁸ Hoewel Delepierre erkent dat de werken van Cats erg populair waren, typeert hij Cats' gedichten als 'the didactic poem in its simplest and most artless form'.¹⁹⁹ Hooft, Vondel en Cats hadden elk hun eigen 'school' met een eigen stijl en eigen ideeën. Gérard Brandt wordt door Delepierre geplaatst in de school van Hooft; Antonides, met zijn epische gedicht 'De IJstroom', staat in de traditie van Vondel en ook Cats kende vele navolgers.²⁰⁰ Delepierre benadrukt dat deze drie dichters op verschillende manieren verbonden zijn met Brabant en Antwerpen en zo passen ze toch in deze literatuurgeschiedenis van Vlaamse literatuur. Zo is Vondel geboren in Keulen, maar afkomstig uit Antwerpen.²⁰¹ Ook zijn andere bekende dichters afkomstig uit Antwerpen, onder wie Jeremias de Decker en Van Baerle.²⁰² Vervolgens beschrijft Delepierre het leven en de werken van de in Gent geboren dichter Jacques van Zevécote die aan het begin van de 17^e eeuw vanwege onderdrukking naar Holland is gevlucht. Delepierre typeert de stijl van zijn tragedies als 'so energetic, and so rich in imagery, that in this respect Zevécote yields to none of his contemporaries'.²⁰³

Octave Delepierre is van mening dat de scheiding tussen het door de katholieke Spanjaarden onderdrukte Vlaanderen en de vrije, protestantse Verenigde Nederlanden ertoe heeft geleid dat 'Belgium was [...] prevented from participating in the literary progress of which Holland was so justly

¹⁹⁶ O. Delepierre (1860), p. 116.

¹⁹⁷ O. Delepierre (1860), p. 117.

¹⁹⁸ O. Delepierre (1860), p. 118.

¹⁹⁹ O. Delepierre (1860), p. 121.

²⁰⁰ O. Delepierre (1860), p. 125.

²⁰¹ O. Delepierre (1860), p. 126.

²⁰² O. Delepierre (1860), p. 126.

²⁰³ O. Delepierre (1860), p. 129.

proud'.²⁰⁴ Ook Porteman en Smits-Veldt benoemen in hun 21^e-eeuwse literatuurgeschiedenis dit verschil tussen de ontwikkeling van de literatuur in het Noorden en het Zuiden. Zij vergelijken de geschiedenis van de Nederlandstalige literatuur met een toneelstuk, waarvan het eerste bedrijf (tot het einde van de 16^e eeuw) zich afspeelt in het Zuiden en het tweede deel in het Noorden.²⁰⁵ Literaire samenkomsten werden door de Spanjaarden de kop in gedrukt door verboden en controleregelingen en hierdoor stagneerde de literaire ontwikkeling van de Vlaanderen en Brabant.²⁰⁶ Toch ontwikkelde de Vlaamse literatuur zich ook in de 17^e eeuw volgens Delepierre, mede dankzij de publicaties van dichter Jacques Ymmeloot over de Vlaamse poëzie.²⁰⁷ De werken van Cats waren in die periode erg populair bij de Belgen en Cats werd gezien als de 'model poet of the Spanish Low Countries'.²⁰⁸ Volgens Delepierre past de populariteit van Cats bij het niveau van de Vlaamse taal en literatuur van die tijd: '[...] in the Spanish Low Countries the cultivation of the language was already at too low an ebb to admit of the favourable reception of a clear and concise style. The poet was incompetent to execute, and the people incapable of appreciating'.²⁰⁹ Delepierre bespreekt vervolgens enkele Vlaamse auteurs die van invloed zijn geweest op de Vlaamse literatuur, zoals vertaler Juste Harduyn, de auteurs van didactische gedichten Olivier de Wrée en Lambert Vos, komedieschrijver Frederico de Conincq en de populaire drama-/komedieschrijver Ogier. Het klassieke drama werd door de Belgen niet gewaardeerd, maar de (tragi-)komedie is wel enige tijd populair geweest. Delepierre vergelijkt hierbij de werken van de Vlaamse auteurs regelmatig met de werken van de Nederlandse en hij laat zien hoe de Vlaamse dichters door de Nederlandse dichters werden beïnvloed: soms volgden zij het voorbeeld van bijvoorbeeld Bredero, soms kozen zij juist een tegenovergestelde richting.

Halverwege de 17^e eeuw neemt de invloed van de Franse literatuur toe en Hollandse en Vlaamse tragedieschrijvers gingen de Franse auteurs imiteren en hun werken vertalen.²¹⁰ Sommige van deze Vlaamse tragedieschrijvers zijn ook bekend geworden vanwege hun didactische poëzie, onder wie Van der Borch.²¹¹ De didactische poëzie bleef in Vlaanderen namelijk erg gewild, met

²⁰⁴ O. Delepierre (1860), p. 131.

²⁰⁵ K. Portman & M.B. Smits-Veldt (2008), p. 25.

²⁰⁶ K. Portman & M.B. Smits-Veldt (2008), p. 130.

²⁰⁷ O. Delepierre (1860), p. 133.

²⁰⁸ O. Delepierre (1860), p. 134.

²⁰⁹ O. Delepierre (1860), p. 135.

²¹⁰ O. Delepierre (1860), p. 153.

²¹¹ O. Delepierre (1860), p. 154.

name in de verspreiding van zogenaamde ‘monkish’ of ‘monastic literature’, door monniken geschreven gedichten die door Delepierre getypeerd wordt als ‘narrow-minded, without heart, without elevation, cold, and sacrificing the cheerful aspects of life to an exaggerated ascetism’.²¹² Een religieuze ondertoon was volgens hem in die tijd in vrijwel alle literaire werken terug te vinden, zowel in België als in Holland.²¹³

Delepierre sluit zijn literatuurgeschiedschrijving af met een beschrijving van de ontwikkeling van de literatuur in zowel de Noordelijke als de Zuidelijke Nederlanden. Omdat ik mij in dit onderzoek beperk tot de Nederlandstalige literatuur uit de 17^e eeuw, zal ik de geschiedschrijving van de 18^e en 19^e eeuw hier niet bespreken. Volgens Delepierre is de literatuur van de Verenigde Nederlanden ook in later eeuwen blijven voorlopen op die van de Vlamingen, waarbij de politieke en maatschappelijke problemen van Vlaanderen een belangrijke rol hebben gespeeld.²¹⁴ Toch benadrukt Delepierre dat de Vlaamse literatuur waarde heeft, niet vanwege haar intellectuele kracht, maar vanwege ‘[...] its great merit, which cannot be contested, is that of being essentially national: this is the only distinctive character which it had the power to make thoroughly apparent’.²¹⁵

In deze verhalend geschreven literatuurgeschiedenis van Delepierre komen verschillende Vlaamse dichters voorbij die in de andere literatuurgeschiedenissen niet worden genoemd. Delepierre noemt ook de bekende Nederlandse dichters die hij steeds verbindt aan bekende Vlaamse dichters. Daarnaast benadrukt hij de verbondenheid van de volgens hem drie belangrijkste dichters, Vondel, Cats en Hooft, met Vlaanderen en hij schaaft hen vanwege deze verbondenheid onder de Vlaamse literatuur.

De in de inleiding weergegeven discussie tussen Price en Schenkeveld over de mate waarin de Nederlandstalige literatuur onderscheidend is, zien we ook terug in het werk van Delepierre. Enerzijds is hij negatief over de invloed van de klassieken op de Vlaamse literatuur, omdat de meeste Nederlandse dichters, uitgezonderd Vondel, de regels voor ‘the Greek chorus’ niet goed wisten toe te passen. Anderzijds stelt hij dat de Vlaamse literatuur onderscheidend is, vanwege het nationale karakter van de literatuur, wat overeenkomt met Schenkevelds argumentatie.

²¹² O. Delepierre (1860), p. 154.

²¹³ O. Delepierre (1860), p. 160.

²¹⁴ O. Delepierre (1860), p. 175, 219.

²¹⁵ O. Delepierre (1860), p. 219.

6 | SLOT

In dit hoofdstuk zal ik de conclusies op basis van de analyses bespreken, een kritische beschouwing geven van de in de inleiding genoemde verklaringen voor de mogelijk beperkte export van Nederlandstalige literatuur in het Engels en aanbevelingen doen voor vervolgonderzoek. Ik heb ervoor gekozen om de conclusies en de beschouwing van de verklaringen in één paragraaf te bespreken, aangezien deze sterk met elkaar samenhangen.

6.1 | CONCLUSIES EN DISCUSSIE

Uit de analyses van de reisbeschrijvingen, reisgidsen, bloemlezingen en literatuurgeschiedenissen blijkt dat er inderdaad een beperkte export van Nederlandstalige literatuur in het Engels heeft plaatsgevonden. In de reisbeschrijvingen en –gidsen komt de Nederlandstalige literatuur beperkt en soms helemaal niet aan bod. De meeste auteurs van de reisbeschrijvingen spraken over het algemeen geen of beperkt Nederlands en zij werden ook niet gestimuleerd het te leren, omdat het voor de buitenlanders die de Nederlanden bezochten niet noodzakelijk was de Nederlandse taal te beheersen. Verschillende auteurs van de reisbeschrijvingen en reisgidsen geven namelijk aan dat Engelstaligen zich goed kunnen redden met het Engels, aangezien veel Nederlanders de Engelse taal beheersen. Wanneer de reizigers kennis wilden maken met de Nederlandse literatuur, hadden zij dus vertalingen nodig. Geen van de auteurs vermeldt echter dat er Engelse vertalingen van Nederlandstalige werken voorhanden waren. Zelfs Ann Radcliffe beschrijft tijdens haar zoektocht naar Latijnse boeken in Rotterdam, nota bene een stad waar veel Engelssprekenden woonden, niet dat zij tijdens haar zoektocht Engelse vertalingen is tegengekomen. De reisbeschrijvingen en reisgidsen geven hierdoor over het algemeen een beperkt beeld van de Nederlandstalige literatuur. De meeste auteurs van reisbeschrijvingen richten zich slechts op de bezienswaardigheden of noemen auteurs die bekend zijn geworden vanwege hun Latijnse werken. De bekende Nederlandse dichters zoals Vondel, Cats en Hooft komen dan alleen ter sprake wanneer de reiziger het standbeeld, het huis (*Sorgvliet*, *Loevestein* en *Hofwijck*) of de grafombe van de schrijver heeft bezocht of een schilderij van een auteur heeft gezien. Soms wordt het schrijverschap van de persoon in kwestie dan benoemd,

maar gaat de auteur van de reisgids of –beschrijving niet in op diens werken. Ook uit de bloemlezingen en reisbeschrijvingen blijkt dat er weinig export van Nederlandstalige literatuur heeft plaatsgevonden. Bowring verbaast zich erover dat de Engelsen onbekend zijn gebleven met de Nederlandstalige literatuur en waarschijnlijk nooit Vondel hebben gelezen en ook Margaret Foster is verbaasd dat de Nederlandse literatuur, ondanks de handelscontacten tussen Nederland en Amerika, onbekend is gebleven voor het Amerikaanse publiek. Deze conclusies sluiten aan bij eerder onderzoek van onder andere Theo Hermans naar de receptie van de Nederlandstalige literatuur in het Engels via vertalingen, waaruit is gebleken dat de export van deze literatuur in het verleden zeer beperkt was.

Uit de reisbeschrijvingen blijkt dus dat er weinig of geen vertalingen voor handen waren voor de Engelstalige lezer in de Nederlanden. Het lijkt er dus op dat boekhandelaren de literatuur in de volkstaal in de 18^e en begin 19^e eeuw niet als een geschikt exportproduct zagen. Er zijn verschillende verklaringen mogelijk waarom boekhandelaren waarschijnlijk geen brood zagen in de verkoop van Engelse vertalingen van Nederlandstalige werken. De eerste mogelijke verklaring ligt in de houding van de geletterde elite ten opzichte van de literatuur in de volkstaal. Anthony Paul stelde al dat de late opkomst van de Nederlandse taal als literair medium voor de geletterde elite van invloed is geweest op de receptie in het Engels. Hoewel er in de 17^e eeuw zeker literatuur in de volkstaal werd geproduceerd, was deze mogelijk slechts bedoeld voor lezers in het eigen land en achtte men deze niet geschikt voor export. De elite had in de 17^e eeuw namelijk een sterke voorkeur voor het Latijn. Ook Margaret Foster stelt in haar literatuurgeschiedenis dat deze overheersing van het Latijn de Nederlandstalig literatuur op achterstand heeft gezet. Paul noemt deze voorkeur voor het Latijn een gebrek aan 'language loyalty', maar zelf kies ik er niet voor deze term te gebruiken. Het is naar mijn idee vreemd te veronderstellen dat wanneer men bereid is om in een andere taal te spreken, men niet loyaal is aan de eigen taal. Hoewel men in de hogere klassen vaak in het Latijn schreef, werd er ook literatuur geproduceerd in de volkstaal en was men ook op literair vlak wel degelijk loyaal aan het Nederlands.

Een andere verklaring die in de inleiding werd besproken, komt van Paul Sellin die opperde dat een mogelijk gebrek aan waardering van de eigen literatuur door de Nederlanders een oorzaak is van de beperkte receptie van de Nederlandstalige literatuur in het Engels. De Nederlanders zouden de literatuur in de volkstaal niet waarderen en deze daarom niet als geschikt exportproduct hebben

gezien. Uit de analyses blijkt dat ook John Bowring in zijn *Sketch of the language* beschrijft dat de Nederlandse desinteresse voor de eigen literatuur als een mogelijke, hoewel ondergeschikte, verklaring voor de beperkte export kan worden gezien. Toch observeert Ann Radcliffe aan het einde van de 18e eeuw dat de boekwinkels vol liggen met Nederlandstalige werken, wat doet vermoeden dat er wel degelijk een markt was voor Nederlandstalige werken. Een mogelijke verklaring voor de informatie uit Radcliffes reisbeschrijving is dat er aan het einde van de 18^e eeuw en het begin van de 19^e eeuw een omslag plaatsvindt in de visie van de Nederlanders ten opzicht van de literatuur in de volkstaal. Zoals in de inleiding bij de bloemlezingen (paragraaf 4) werd beschreven, slaat het literatuurpessimisme in die periode om naar literatuuroptimisme en dit kan tot gevolg hebben gehad dat de interesse in de Nederlandstalige literatuur toenam.

Deze verklaringen waarin gesteld wordt dat de houding van de Nederlanders ten opzichte van de literatuur in de volkstaal een rol heeft gespeeld, worden nog aannemelijker wanneer we verder kijken naar de ontwikkelingen aan het begin van de 19^e eeuw. In die periode neemt de buitenlandse interesse voor de Nederlandstalige literatuur toe, gezien het verschijnen van verschillende Engelstalige bloemlezingen en literatuurgeschiedenissen. Juist enkele jaren daarvoor gingen de Nederlanders in het proces van natievorming meer interesse tonen voor de geschiedenis van de literatuur in de volkstaal en blijkbaar sloeg deze interesse over op Engelstaligen die Nederland bezochten. Dat de Nederlandse letterkundigen en auteurs de productie van deze werken hebben gestimuleerd, blijkt met name uit de werken van Bowring (wiens werken door Bosworth, Longfellow en Foster als bronnen worden gebruikt), waarin de auteur expliciet noemt dat hij hulp heeft gekregen van zijn Nederlandse literatuurminnende vrienden. Deze vrienden waren niet zomaar literatuurlijfhebbers, maar mannen die een belangrijke rol speelden bij de herleving van de liefde voor de literatuur in de volkstaal rond 1800, zoals eerste hoogleraar Nederduitse welsprekendheid Matthijs Siegenbeek en dichter Willem de Clercq, die als eerste vergelijkend onderzoek deed naar de literatuur uit verschillende Europese landen.²¹⁶ Ook uit de keuze van de samenstellers van de bloemlezingen komt de invloed van Nederlandse letterkundigen naar voren. De keuze van dichters komt namelijk overeen met wat aan het begin van de 19^e eeuw als literatuur werd gezien die behoorde bij de literaire canon, zoals is onderzocht door Francien Petiet. Wat betreft de 17^e eeuw

²¹⁶ F. Petiet (2011), p. 73.

worden over het algemeen Vondel, Huygens, Camphuysen, Hooft, Cats, De Decker en Van der Goes gezien als de representanten van deze bloeiperiode. Uit de literatuurgeschiedenissen blijkt eveneens de invloed van de Nederlandse literatuurgeschiedschrijvers: dezelfde periodes van bloei en verval worden beschreven. Zowel in de Nederlandse literatuurgeschiedenissen uit die tijd als in de Engelstalige blijkt een kritische houding ten opzichte van de invloed van de rederijders op de Nederlandse literatuur. De 17^e eeuw wordt in alle bronnen gezien als de bloeitijd, waarna een periode van verval volgt vanwege de Franse invloeden op de Nederlandstalige literatuur. Waar de meeste Nederlandse en Engelstalige literatuurhistorici de werken van Vondel als hoogtepunt van de Nederlandstalige 17^e-eeuwse literatuur zien, wijkt Bowring hier echter van af. Hij stelt dat de Nederlanders met Vondel een verkeerde keuze hebben gemaakt wat betreft het exportproduct van hun literatuur. Bowring is echter niet de eerste die dit standpunt inneemt: de Nederlandse literatuurhistoricus Witsen Geysbeek verzette zich al eerder tegen de verheerlijking van Vondel en stelde dat Van der Goes de beste Nederlandstalige werken heeft voortgebracht. De opleving van de waardering voor de Nederlandstalige literatuurgeschiedenis aan het begin van de 19^e eeuw lijkt dus samen te hangen met de opkomst van Engelstalige bloemlezingen en literatuurgeschiedenissen. Dit maakt het aannemelijk dat de Nederlandse waardering voor het eigen literaire verleden van invloed is geweest op de buitenlandse interesse voor de Nederlandstalige literatuur.

Naast de houding van de Nederlanders ten opzichte van de Nederlandstalige literatuur, kan ook de negatieve houding van de Engelstalige lezer een rol hebben gespeeld. Jaap Verheul stelde dat de Engelse aversie ten opzichte van de Nederlandse cultuur voortkomt uit afgunst. Wellicht speelde dit tijdens de 17^e eeuw een rol, maar voor de 18^e en 19^e eeuw lijkt deze verklaring niet aannemelijk. Radcliffe stelt zelfs dat de Nederlanders jaloezers zijn op de Engelse welvaart in plaats van andersom.²¹⁷ Hoewel de oorzaak ervan onduidelijk is, lijkt er wel sprake te zijn van een negatieve visie van de Engelsen ten opzichte van de Nederlandstalige literatuur. Zowel de auteur van *A description in Holland* als Bowring stelt namelijk dat er onder de Engelsen vooroordelen bestaan ten opzichte van de Nederlandse cultuur, taal en literatuur en ze proberen deze te ontcrachten door de overeenkomsten tussen het Engels en het Nederlands aan te tonen. Ook Anthony Paul stelt op basis van onderzoek naar de visie van Engelse letterkundige Isaac D'Israeli op de Nederlandstalige

²¹⁷ A. Radcliffe (1998), p. 79.

literatuur vast dat de Engelsen in de 18^e eeuw een negatieve visie hadden ten opzichte van de Nederlandse literatuur: 'In England during the 18th century it became a commonplace that the Dutch, whatever their virtues as scholars, were incapable of imaginative literature'.²¹⁸ Het is mogelijk dat Nederlandse uitgevers en boekhandelaren zich bewust waren van de negatieve houding van buitenlanders ten opzichte van de Nederlandstalige literatuur en zij daarom dachten dat de handel in vertalingen geen succes zou worden. Wat de visie op de Nederlandstalige literatuur was van Engelstaligen die niet uit Engeland afkomstig waren, is niet duidelijk, hoewel de Amerikaanse Margaret Foster in haar literatuurgeschiedschrijving alleen stelt dat de Amerikanen onbekend zijn met de Nederlandstalige literatuur, niet dat er sprake is van vooroordelen of een negatieve visie.

Ten slotte werd in de inleiding de verklaring voor de beperkte export van Leslie Price genoemd, waarin hij stelt dat het gebrek aan een eigen stijl van de Nederlandstalige literatuur de oorzaak hiervan is. De kritiek van Schenkeveld op dit standpunt lijkt gegrond op basis van de geanalyseerde bronnen. Zij stelde dat de Nederlandstalige literatuur juist gekenmerkt wordt door een sterke sociale betrokkenheid en in staat was om veel verschillende bevolkingsgroepen te bereiken. Verschillende samenstellers van bloemlezingen en auteurs van literatuurgeschiedenissen benadrukken eveneens de eigenheid van de Nederlandstalige literatuur, zoals de grote hoeveelheid religieuze poëzie. De samenstellers van bloemlezingen en literatuurhistorici benadrukken het unieke karakter van de Nederlandse taal als middel voor het schrijven van poëzie. Deze vinden zij namelijk zeer geschikt voor het uiten van religieuze gevoelens. Het lijkt me daarom meer aannemelijk dat juist dit specifieke karakter van de Nederlandstalige literatuur de export heeft belemmerd dan dat een gebrek aan eigenheid hierbij een rol speelde. Leslie Price beschrijft namelijk dat veel literatuur uit de 17^e eeuw gaat over de actualiteit in de Nederlanden. Wellicht dachten uitgevers en boekhandelaren dat de inhoud van de Nederlandstalige literatuur te nationaal georiënteerd was om een buitenlands publiek aan te kunnen spreken.

²¹⁸ A. Paul (1990), p. 66.

6.2 | AANBEVELINGEN VOOR VERVOLGONDERZOEK

Zoals in de inleiding al werd benadrukt, heeft dit eindwerkstuk het karakter van een verkennend onderzoek, waarbij wordt uitgewerkt hoe verdiepend receptieonderzoek in alternatieve kan worden uitgevoerd. Ik wil daarom enkele aanbevelingen doen voor vervolgonderzoek, waarbij de conclusies en onderzoeksmethoden uit dit eindwerkstuk als basis kunnen dienen. Ten eerste kan verder onderzoek worden gedaan naar de receptie van de geanalyseerde bronnen, door te onderzoeken hoe deze zijn ontvangen in het buitenland. Wellicht zijn er oplagecijfers van vertalingen bekend bij uitgeverijen of zijn er recensies van vertalingen verschenen in buitenlandse tijdschriften. Wellicht zijn er Engelstalige briefwisselingen gepubliceerd waarin gesproken wordt over Nederlandstalige literatuur of hebben buitenlanders essays hierover geschreven. Daarnaast kunnen meer reisbeschrijvingen uit de bijlage worden geanalyseerd op verwijzingen naar de literatuur, omdat in dit eindwerkstuk een te beperkt aantal reisbeschrijvingen is geanalyseerd om harde uitspraken te doen over de mate waarin literatuur aan bod komt in dit genre. Ook kunnen niet-gedrukte reisbeschrijvingen en vertaalde reisbeschrijvingen worden geïnventariseerd en meegenomen in het receptieonderzoek.

Binnen dit onderzoek heb ik mij beperkt tot Engelstalige bronnen. Vervolgonderzoek kan zich richten op de receptie van de Nederlandstalige literatuur in andere talen, bijvoorbeeld het Duits of het Frans. Interessant zou zijn wanneer deze resultaten kunnen worden vergeleken met de gegevens die nu bekend zijn over de receptie in het Engels. Wellicht zijn in andere talen ook andere werken vertaald, kiezen samenstellers van bloemlezingen andere auteurs of komt er in anderstalige werken een andere visie op de Nederlandstalige literatuur naar voren. Reisbeschrijvingen kunnen worden betrokken in dit onderzoek, want deze blijken een geschikt middel te zijn om de visie van buitenlanders op de Nederlandstalige literatuur te onderzoeken.

7 | GERAADPLEEGDE LITERATUUR

7.1 | PRIMAIRE LITERATUUR

Anoniem, *A description of Holland*, Londen: J. and P. Knapton, 1743.

Anoniem, *A handbook for travellers on the continent*, Londen: John Murray & co. Gedrukt door A. Spottiswoode.

J. Bosworth, *The origin of the Dutch: with a sketch of their language and literature*. Londen: Longman, Rees, Orme, Brown & Green, 1836. Gedrukt door Metcalfe & Palmer.

T. Bowdler, *Letters written in Holland, in the months of September and October, 1787*, Londen: 'printed for the benefit of a charitable institution of Bath', 1788.

J. Bowring, *Batavian anthology*, Londen: Taylor & Hessey, 1824. Gedrukt door Richard Taylor.

J. Bowring, *Sketch of the language and literature of Holland*. Amsterdam: Diederichs Brothers, 1829.

O. Delepierre, *A sketch of the history of Flemish literature and its celebrated authors*. Londen: John Murray, 1860. Gedrukt door Spottiswoode &co.

M.E. Foster, *A handbook of modern European literature*. Philadelphia: Lea and Blanchard, 1850. Gedrukt door T.E. & P.G. Collins.

H. W. Longfellow, *The poets and poetry of Europe*. New York: C.S. Francis & company; Londen: Sampson Low, son &co., 1855, p. 371-402.

T. Nugent, *The grand tour*. Londen: S. Birt, 1749.

A. Radcliffe, *A Journey Made in the Summer of 1794*, bezorgd foor A.G.H. Bachrach. Leiden: Academic Press Leiden, 1998.

B. Silliman, *A journal of travels in England, Holland and Scotland*, Boston: Howe & Deforest, and Increase Cook & co., 1812 (deel 2). Gedrukt door T.B. Wait & co.

B. Silliman, *A journal of travels in England, Holland and Scotland*, New Haven: S. Converse, 1820 (deel 3). Gedrukt door S. Converse.

P.G. Witsen Geysbeek, *Biographisch anthologisch en critisch woordenboek der Nederduitsche dichters: Deel 5 OGI-VER*. Amsterdam: C.L. Schleijer, 1824.

7.2 | SECUNDAIRE LITERATUUR

O. Classe, *Encyclopedia of literary translation into English: A-L*, Londen/Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 2000

E.G. Cox, *A reference guide to the literature of travel*, Seattle: University of Washington, 1935.

J. Heilbron, 'Nederlandse vertalingen wereldwijd. Kleine landen en culturele mondialisering'. In: *Waarin een klein land. Nederlandse cultuur in internationaal verband*, J. Heilbron, W. de Nooy en W. Tichelaar (red.), Amsterdam: Prometheus, 1995, pp. 206-253.

T. Hermans, *A literary history of the low countries*, Rochester/New York: Camden House, 2009.

S. Kuper, 'Three course nightmare, Herman Koch's European bestselling novel is a terrifying tale of a family unravelling', *Financial Times*, 27 Juli 2012.

A. Paul, 'Dutch literature and the translation barrier'. In: *Something understood: studies in Anglo-Dutch literary translation*, B. Westerweel en T. Haen (red.), Amsterdam/Atlanta: Rodopi, 1990, pp. 65-82.

F. Petiet, 'Een voldingend bewijs van ware vaderlandsliefde': *de creatie van literair erfgoed in Nederland, 1797-1845*. Geraadpleegd via <http://dare.uva.nl/document/344245> (10 augustus 2014).

J. L. Price, *Dutch Culture in the Golden Age*, Londen: Reaktion Books, 2011.

J. L. Price, 'The Dutch Republic'. In: *A Companion to Eighteenth-Century Europe*, P. H. Wilson (red.), Oxford: Blackwell Publishing Ltd., 2009, pp. 289-303.

C. Rasterhoff, *The Fabric of Creativity in the Dutch Republic*, 2012. Geraadpleegd via <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/253991> (10 augustus 2014).

D. Ros, A. Pos & M. Mertens (red.), *Ieder zijn eigen Grunberg. Vertaling, promotie en receptie in Italië, Spanje, Catalonië, Portugal en Roemenië*. Gent: Academia Press 2012.

M.A. Schenkeveld, *Dutch literature in the age of Rembrandt*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1991.

P.R. Sellin, 'The Status of Dutch Literature in the 16th and 17th Centuries: Other Evidence'. In: *The Berkeley Conference on Dutch Literature 1991 – Europe 1992: Dutch Literature in an International Context*, J.P. Snapper en T. F. Shannon (red.). Lanham: University Press of America, 1993), pp. 1-23.

Antiquariaat A. G. van der Steur, *Catalogus 29: Reizen door Nederland*, Haarlem: 2006.

K. van Strien, *Touring the Low Countries: accounts of British travelers, 1660-1720*. Amsterdam: Amsterdam University Press, 1998.

K. van Strien, *De ontdekking van de Nederlanden: Britse en Franse reizigers in Holland en Vlaanderen, 1750-1795*. Utrecht: Het Spectrum, 2001.

J. Verheul. "Foreign eyes". In: *Discovering the Dutch: on the culture and society of the Netherlands*, E. Besamusca en J.Verheul (red.), Amsterdam: Amsterdam University Press, 2010, pp. 267-277.

8 | BIJLAGEN

8.1 | BIJLAGE 1: OVERZICHT VAN ENGELSE REISBESCHRIJVINGEN EN REISGIDSEN OVER DE NEDERLANDEN VERSCHENEN TUSSEN 1700 EN 1900

In dit overzicht zijn de titels en omschrijvingen soms ingekort. In de meeste gevallen wordt het jaar van de eerste editie in de eerste druk vermeld.

Abbot, Jacob, *Rollo in Holland*, Boston: Brown, Taggard & Chase, 1857. Gedrukt door Damrell & Moore.

Aikin, J., *Memoir of John Aikin, M.D.*, Londen: Baldwin, Cradock & Joy, 1823. Gedrukt door Richard Taylor.

Allen, Zacharia, *The Practical Tourist*, Boston: Richardson, Lord, Holbrook, Carter and Hendee, 1832 (2 delen). Gedrukt door A.S. Beckwith.

Anoniem, *A new description of Holland and the rest of the United Provinces in general*, Londen: H. Rhodes, 1701.

Anoniem, *Some necessary directions whereby one may see at what time the passage-boats and waggons go off in Holland, Friesland, and Germany collected for the use and benefit of travelers*, Amsterdam: Jacob Terbeek, 1730.

Anoniem, *Directions for travelling through Holland and Germany*, Londen: J. Wilford, 1734.

Anoniem, *A description of Holland*, Londen: J. and P. Knapton, 1743.

Anoniem, *A [v]oyage to Holland; or, The Dutchman describ'd*, Dublin, 1745. Gedrukt door E. Rider.

Anoniem, *Flanders delineated: or, A view of the Austrian and French Netherlands*, Londen: J. Robinson en J. Newbery, 1745.

Anoniem, *The traveller's companion and guide through France, Flanders, Brabant, and Holland*, Londen: R. Richards, 1753.

Anoniem, *The travellers companion through the Netherlands*, Londen: S. Bladon, 1755.

Anoniem, *The present state of Holland*, Leiden, 1765. Gedrukt door Cornelis de Pecker.

Anoniem, *A tour to Spa : Through the Austrian Netherlands, and French Flanders; and from Spa to Dusseldorff, up the Rhine, to Frankfort; and through Manheim, Strasburg, Nancy, and Rheims, to St. Omer, and Calais*, Londen, 1774.

Anoniem, *Holland: a jaunt to the principal places in that country*, Londen, 1775. Gedrukt door W. Hay.

Anoniem, *The traveller's vade mecum through the Netherlands, and part of France and Germany*, Canterbury: J. Hall, 1782.

Anoniem, *The Emperor's claims. Being a description of the city of Antwerp and the river Schelde, with a concise history of the Austrian Netherlands*, Londen: John Stockdale, 1785.

Anoniem, *A tour, sentimental and descriptive, through the United Provinces, Austrian Netherlands, and France: interspersed with Parisian, and other anecdotes: with some observations on the Howardian system*, Londen: W. Lowndes, 1788 (2 delen).

Anoniem, *A geographical, historical and political description of the empire of Germany, Holland, the Netherlands, Switzerland, Prussia, Italy, Sicily, Corsica, and Sardinia*, Londen: John Stockdale, 1800.

Anoniem, *Objects of the expedition: being a detailed and descriptive account of the islands of Walcheren, Beveland, Schowen, and Cadsand*, London: Gale & Curtis, 1809. Gedrukt door Samuel M'Dowall.

Anoniem, *Letters from Holland*, Ipswich: J. Raw, 1814. Gedrukt door J. Raw.

Anoniem, *A handbook for travellers on the continent*, Londen: John Murray & co. Gedrukt door A. Spottiswoode.

Anoniem, *Cursory notes of a nine weeks' tour*, Newcastle-upon-Tyne, 1834. Gedrukt door J. Hernaman.

Anoniem, *Year book of the Holland Society New York*, New York, 1889.

Baedeker, Karl, *Belgium and Holland : hand-book for travelers*, Londen: Williams & Norgate; Paris: Haar & Steinert, 1869. Gedrukt door Breitkopf & Hartel.

Baillie, Robert, *Letters and journals*, Edinburgh : William Creech and William Gray, 1775.

Batty, Captain Robert, *Scenery of the Rhine, Belgium and Holland*, Londen: R. Jennings, 1827. Gedrukt door G. Schulze.

Barrow, Sir John, *A family tour through South Holland op the Rhine; and across the Netherlands to Ostend*, Londen: John Murray, 1839. Gedrukt door Bradbury and Evans.

Becket, Andrew, *A trip to Holland*, Londen: T. Becket, 1786.

Beckett, Richard, *A tradesman's visit to Holland, Belgium and the Rhine*, Manchester: A. Heywood, 1876.

Bell, Robert, *Wayside pictures through France, Belgium, and Holland*, London : Richard Bentley, 1849. Gedrukt door Bradsbury & Evans.

Berry, M., *Extracts from the Journals and Correspondence of Miss Berry*, Londen: Longmans, Green and co., 1866 (3 delen). Gedrukt door Spottiswoode & co.

Bird, Frederick Spencer, *A sketch of Holland and the Dutch*, Rotterdam: Wyt, 1874.

Boughton, George H., *Sketching rambles in Holland*, Londen: Macmillan, 1885.

Boyce, Edmund, *The Belgian traveller, or, A complete guide through the United Netherlands*, London: Samuel Leigh, 1818. Gedrukt door W. Clowes.

Bowdler, Thomas, *Letters written in Holland, in the months of September and October, 1787*, Londen: 'printed for the benefit of a charitable institution of Bath', 1788.

Bradshaw, George, *Bradshaw's illustrated hand-book for travellers in Belgium, on the Rhine, and through portions of Rhenish Prussia*, Londen: W.J. Adams & sons, 1894.

Brereton, Sir William, *Travels in Holland, the United Provinces, England, Scotland, and Ireland, M.DC.XXXIV.-M.DC.XXXV*, The Chetham Society, 1844. Gedrukt door Richards.

- Brougham, Reginald, *A cruise on Friesland "broads"*, Londen: Ward and Downey, 1891.
- Brown, Miss Maria, *Genuine memoirs of the celebrated miss Maria Brown*, Londen: I. Allcock, 1766.
- Burrish, Onslow, *Batavia Illustrata*, Londen: William Innys en G. Straban, 1731.
- Calderwood, M., *Letters and Journals of Mrs. Calderwood of Polton: From England, Holland and the Low Countries in 1756*, Edinburgh: David Douglas, 1884. Gedrukt door T. and A. Constable.
- Campbell, Charles, *The traveller's complete guide through Belgium & Holland*, Londen: Sherwood, Neely and Jones, 1817. Gedrukt door J. Compton.
- Carr, John, *A tour through Holland*, Londen: Richard Phillips, 1806. Gedrukt door T. Gillet.
- Carr, William, *Travels through Flanders, Holland, Germany, Sweden, and Denmark*, Londen: Randal Taylor, 1725.
- Carter, E., *Memoirs of the life of Mrs. Elizabeth Carter*, Londen: F.C. and J. Rivington, 1807. Gedrukt door Law and Gilbert.
- Cayley, Cornelius, *A tour thorough Holland, Flanders, and part of France. In the year, 1772, Leeds, 1773(?)*. Gedrukt door The Old Printing-office.
- Chambers, William, *A tour in the countries on the Rhine, and Belgium in 1838*, Edinburgh: William and Robert Chambers, 1838. Gedrukt door W. and R. Chambers.
- Chancel, Alexander Doriack, *A new journey over Europe*, Londen: John Harding, 1714.
- Churchill, Chantrey, *Summer holiday in Holland Scheveningen, the Dutch Brighton, and the interesting towns in its neighbourhood*, London: Kegan Paul, Trench, Trübner, 1898.
- Cogan, Thomas, *The Rhine: or, a journey from Utrecht to Francfort*, Londen: J. Johnson, 1794. Gedrukt door G. Woodfall.
- Coghlan, Francis, *The tourist's companion through the Netherlands, up the Rhine, and through Switzerland*, London: A. H. Baily and Co., 1837.
- Conwey, Derwent (pseudoniem van Henry D. Ingliss), *Solitary walks through many lands*, London: Whittaker & Co., 1835 (2 delen).Gedrukt door Samuel Manning & co.
- Cook, Thomas, *Cook's tourists' handbook for Holland, Belgium, the Rhine and Black Forest*, Londen: Thomas Cook & Son ; Simpkin, Marshall and Co.
- Cradock, J. *Literary and Miscellaneous Memoirs*, Londen : 'printed for the author', 1826. Gedrukt door J. Nichols and son.
- Cruikshank, George, *Billets in the Low Countries, 1814 to 1817*, London: J. J. Stockdale, 1818. Gedrukt door W. Shackell.
- Curll, Edmund, *An historical account of the life and writings of the late eminently famous Mr. John Toland*, Londen: J. Roberts, W. Mears, J. Brotherton, J. Graves, en W. Chetwood 1722.
- Davies, G. Christopher, *On Dutch waterways*, London: Jarrold & Sons, 1886.
- Davies, G. Christopher, *Cruising in the Netherlands*, London: Jarrold, 1894.
- Denson, R., *A new travellers companion through de Netherlands*, Den Haag: Henry Scheurleer, 1754.

Deputation of de Caledonian Horticultural Society, *Journal of a horticultural tour through some parts of Flanders, Holland, and the north of France, in the autumn of 1817*, Edinburgh: Bell & Bradfute, 1823. Gedrukt door P. Neill.

Donaldson, John, *Leaves from my log-book in the Nederland and Rheinland in October, 1864*, Glasgow: T. Murray, 1866.

Doughty, H.M., *Our wherry in Wendish lands*, London: Jarrold & Sons, 1893.

Edwards, George Wharton, *Thumb-nail sketches*, New York: Century Co., 1893. Gedrukt door De Vinne.

Elliott, Charles B., *Letters from the North of Europe*, Philadelphia: Key and Biddle, 1833.

English Gentleman, *An hasty sketch of a tour through part of the Austrian Netherlands, and great part of Holland, made in the year 1785*, Londen: R. Faulder, T. Sewel, J. Debrett, T. and J. Egerton, and J. Walker, 1787.

Erle, Twynihoe William, *A pipe of Dutch kanaster; or, Six days in Holland*, 1851 & 1860.

Essex, James, *Journal of a Tour Through Part of Flanders and France in August, 1773*, Deighton, Bell & Company, 1888.

Farrell, J.A., *An agricultural trip in North Holland, 1880*, Dublin: 1889. Gedrukt door Browne & Nolan.

Fell, Ralph, *A tour through the Batavian Republic during the latter part of the year 1800*, London: R. Phillips, 1801.

Feltham, Owen, *A brief character of the Low Countries under the States With some observations on the virtues and vices of the inhabitants*, Londen: 1750 (2 delen). Gedrukt in Bow-Church-Yard, Londen.

Fisk, Willbur, *Travels on the Continent of Europe*, New York: Harper & brothers, 1838.

Fitzsimons, Edward, *Letters from France and the Netherlands*, Dublin: 1821. Gedrukt door W. Underwood.

Fowler Haywood, Eliza, *The dumb projector : being a surprizing account of a trip to Holland made by Mr. Duncan Campbell*, Londen: W. Ellis, J. Roberts, Mrs. Bilingsly, A. Dod, en J. Fox, 1725.

Gardenstone, Francis Garden, *Travelling memorandums : made in a tour upon the continent of Europe, in the years 1786, 1787, and 1788*, Edinburgh: Bell and Bradfute, G.G.J. and J. Robinson, en G. Nicol, 1792 (2 delen).

Gaze, Henry, *Holland and Belgium: how to see them for seven guineas*, London : W. Kent & Co., 1864.

Geard, Charles, *Portable lodgings in Dutch waterways*, London: Mason & Payne, 1888.

Gordon, Pryse Lockhart, *Belgium and Holland*, London: Smith, Elder, 1834 (2 delen). Gedrukt door G. Cornwall.

Gore, James Howard, *Holland as seen by an American*, New York: Holland-America Line, 1899.

Griffis, William Elliot, *Brave little Holland, and what she has taught us*, Boston/New York: 1894.

Griffis, William Elliot, *The American in Holland; sentimental rambles in the eleven provinces of the Netherlands*, Boston, New York: Houghton, Mifflin and Co., 1899.

Hanway, Jonas, *An historical account of the British trade over the Caspian Sea*, Londen, 1753 (4 delen).

Hare, Augustus John Cuthbert, *Sketches in Holland and Scandinavia*, Smith, Elder and Company, 1885.

Hargrove, George, *An account of the Islands of Walcheren and South Beveland*, Dublin: Gilbert and Hodges, 1812.

Havard, Henry, *Picturesque Holland*, London: R. Bentley & Son, 1876. Gedrukt door Spottiswood & co.

Hills, Robert, *Sketches in Flanders and Holland*, Londen, 1816. Gedrukt door J. Haines & J. Turner.

Hinton, J., *The comical pilgrim : or, travels of a cynick philosopher, thro' the most wicked parts of the world, namely, England, Wales, Scotland, Ireland, and Holland*, Londen: S. Briscoe, 1722.

Hinton, John Howard, *Letters written during a tour in Holland and North Germany : in July and August, 1851*, London: Holston and Stoneman, 1851.

Hubberthorn, Richard, *Travels and adventures in Holland, Westphalia, and other parts of Germany*, Newcastle: 'printed for the author', 1830. Gedrukt door Edward Walker.

Ireland, Samuel, *A picturesque tour through Holland, Brabant, and part of France*. Londen: T. & I. Egerton, 1795.

Jacob, William, *A view of the agriculture, manufactures, statistics, and state of society, of Germany: and parts of Holland and France*, Londen: John Murray, 1820. Gedrukt door W. Clowes.

Jarman, Sydney Gardnor, *Two continental trips*, Saint Ives, 1893.

Johnson, Thomas, *A guide for English travelers, through Holland*, Rotterdam: T. Johnson, 1731.

Knight, Edward Frederick, *The "Falcon" on the Baltic*, London, 1889.

Lees, Maria Charlotte Sullivan, *A few days in Belgium and Holland*, London: E. Stanford, 1872.

Leitch, Ritchie, *Travelling sketches on the Rhine, and in Belgium and Holland*, London: Longman, Rees, Orme, Brown, Green, and Longman, 1833. Gedrukt door John Haddon & co.

Lindley, Percy, *Holidays in Holland, Amsterdam, the Helder, and Dead cities of the Zuyder Zee*, London, 1884(?)

Lindley, Percy, *Walks in Holland*, London, 1889.

Longley, Francis Edward, *Amsterdam and its environs*, London: F.E. Longley, 1888.

Loth, Johann Thomas, *Dr Loth's descriptive manual for tourists visiting Belgium, Holland, the Rhine*, London: Simpkin, Marshall & Co., [1881?].

Lovett, Richard, *Pictures from Holland, drawn with pen and pencil*, Londen: The ReligiousTract Society, 1887.

Mackenzie, Charles, *An autumn holiday: Hamburgh, Schwern [sic] Berlin, Amsterdam, Rotterdam, and home*, Edinburgh, 1874. Gedrukt door Colston.

Macky, John, *A Journey Through the Austrian Netherlands*, Londen: J. Pemberton en D. Browne, 1732.

Marshall, Joseph (pseudoniem van John Hill), *Travels through Holland, Flanders, Germany, Denmark, Sweden, Lapland, Russia, the Ukraine, and Poland, in the years 1768, 1769, and 1770*, Londen: J. Almon, 1772.

Marshall, Thomas, *The history and description of Rotterdam and its environs*, Rotterdam: 'published by H.V. Van Gogh for the author', 1844.

Matheson, Greville E., *About Holland, a practical guide for visitors*, Londen: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co., 1893.

Mawman, Joseph, *A picturesque tour through France, Switzerland, on the banks of the Rhine, and through part of the Netherlands*, London: J. Mawman, 1817.

Meldrum, David Storrar, *Holland and the Hollanders*, New York: Dodd, Mead & company, 1898. Gedrukt door John Wilson & son (University Press).

Mitchell, James, *A tour through Belgium, Holland, along the Rhine, and through the north of France, in the summer of 1816*, Londen: T. & J. Allman, and Baldwin, Cradock, and Joy, 1819.

Monsanto Antonio, *A tour from England, thro' part of France, Flanders, Brabant, and Holland*, Londen: J. Noon, 1752.

Moore William, *A ramble through Holland, France, and Italy. In two volumes* (volume 2), Londen: 'printed for the author', 1793-1794. Gedrukt door T. Cadell.

Murray, John, *Tour in Holland in the year MDCCCXIX*, Londen: privately printed, 1824.

Murray, Lady, *Tour in Holland in the year MDCCCXIX*, Londen: privately printed, 1825(?).

Northleigh, John, *Topographical descriptions; with historico-political, and medico-physical observatiosn: made in two several voyages through most parts of Europe*, Londen: Benj. Tooke, 1702.

Nugent, T., *The grand tour*, London: S. Birt, 1749.

Officer of the Eighty-first Regiment, *Letters from Flushing*, London: R. Phillips, 1809. Gedrukt door S. Mc Dowall.

Owen, John, *Travels into different parts of Europe, in the years 1791 and 1792*, Londen: T. Cadell jun. & W. Davies, 1796 (2 delen).

Paterson, Samuel, *Another traveller! or cursory remarks and tritical [sic] observations made upon a journey through part of the Netherlands in the latter end of the year 1766*, Londen: Joseph Johnson en J. Payne, 1767-69 (2 delen). Gedrukt door T. Cadelle en J. Robson.

Paterson, Samuel, *An entertaining journey to the Netherlands*, Londen: W. Smith, 1782.

Peckham, Harry, *The tour of Holland, Dutch Brabant, the Austrian Netherlands, and part of France; in which is included a description of Paris And Its Environs*, Londen: G. Kearsly, 1772.

Penn, William, *An account of William Penn's travels in Holland and Germany*, anno M. DC. LXXVII, Londen: J. Sowle, 1714.

Percy, Elizabeth, *A short tour made in the year one thousand seven hundred and seventy one*, Londen, 1775.

Pöllnitz, Charles-Lewis, baron de, *The memoirs of Charles-Lewis, baron de Pollnitz : Being the observations he made in his late travels from Prussia thro' Germany, Italy, France, Flanders, Holland, England, &c*, Londen: Daniel Browne, 1739 (2 delen).

Poole, Robert, *A journey from London, to France and Holland: or, the traveller's useful vade mecum*, Londen: E. Duncomb, 1746 (2 delen).

Pratt, Samuel Jackson, *Gleanings through Wales, Holland, and Westphalia*, Londen: Longman and Rees, 1800 (3 delen). Gedrukt door A. Straban.

Radcliffe, Ann, *A Journey Made in the Summer of 1794*, Dublin: P. Wogan, P. Byrne, H. Colbert, W. Porter, W. Jones, J. Rice, H. Fitzpatrick, en G. Folingsby, 1795. Gedrukt door William Porter.

Raffles, Thomas, *Letters during a tour through some parts of France, Savoy, Switzerland, Germany and the Netherlands*, Liverpool: Thomas Taylor, 1818.

Ray, John e.a., *Travels through the Low-Countries, Germany, Italy and France, with curious observations, natural, topographical, moral, physiological, &c.*, Londen: J. Walthoe, D. Midwinter, A. Bettesworth and C. Hitch, W. Innys, R. Robinson, J. Wilford, A. Ward, J. and P. Knaption, T. Longman, O. Payne. W. Shropshire, J. and R. Tonson, T. Woodman, R. Chandler, and J. Wellington, 1738 (2 delen).

Reynolds, Sir Joshua, *The works of Sir Joshua Reynolds, Knight; [...] containing his discourses, idlers, a journey to Flanders and Holland, and his commentary on Du Fresnoy's art of painting*, Londen: T. Cadell, Jun. and W. Davis, 1798.

Richard, John, *A tour from London to Petersburg, from thence to Moscow, and return to London by way of Courland, Poland, Germany and Holland*, Londen: T. Evans, 1780.

Robinson, Charles E., *The cruise of the Widgeon*, London : Chapman and Hall, 1876. Gedrukt door Bradbury, Agnew & co.

Shaw, Joseph, *Letters to a nobleman from a gentleman travelling thro' Holland, Flanders and France*, Londen: Daniel Midwinter, 1709.

Shoberl, Frederic, *The Netherlands*, London: R. Ackermann, 1823.

Silliman, Benjamin, *A journal of travels in England, Holland and Scotland*, Boston: Howe & Deforest, and Increase Cook & co., 1812 (3 delen). Gedrukt door T.B. Wait & co.

Skippon, Philip, "An account of a journey made thro' part of the Low-Countries, Germany, Italy and France", In: *A collection of voyages and travels. vol. 6*. Awsham: Churchill, 1728, pp. 373-749.

Smith, Francis Hopkinson, *Well-worn roads of Spain, Holland, and Italy*, Boston : Houghton, Mifflin and Co., 1899.

Smith, John Edward, *A sketch of a tour on the continent*, Londen: Longman, Hurst, Rees, Orme, & J. White, 1807 (3 delen). Gedrukt door Richard Taylor & co.

Smithers, Henry, *Observations made during a residence in Brussels and several tours through the Netherlands*, Brussel: 'for the author', 1818.

Stevens, Sacheverell, *Miscellaneous remarks made on the spot in a late seven years tour through France, Italy, Germany and Holland*, Londen: S. Hopper en J. Swan, 1756.

Stevenson, Robert, *Journal of a trip to Holland*, Edinburgh: Neill, 1848.

Stewart, J., *A cruise, or, Three months on the continent*, London: Law and Whittaker, 1818. Gedrukt door T. Davidson.

Suffling, Ernest R., *A cruise on the Friesland meres*, London : L. Upcott Gill, 1894.

Tavener, Lucking, *Among the Dutchmen*, London: Arthur H. Stockwell, (189-?).

Thicknesse, Philip, *A year's journey through the Pais Bas; or, Austrian Netherlands*, Londen: J. Debrett, 1786.

Viele, Sheldon Thompson, *A glimpse of Holland in 1888*, New York: The De Vinne press, 1890.

Wakefield, Priscilla, *The juvenile traveller*, Londen: Darton and Harvey, 1806. Gedrukt door W. Darton and J. Harvey.

Walsh, Edward, *A Narrative of the Expedition to Holland, in the Autumn Year 1799*, Londen: G.G. and J. Robinson, 1800. Gedrukt door B. Hamilton.

Waring, George E., *A farmer's vacation*, Boston: J.R. Osgood & co., 1876.

Watson, Elkanah, *A tour in Holland, in MDCCCLXXXIV*, Worcester, 1790. Gedrukt door Isaiah Thomas.

Wesley, John, *An extract of the journal*, Londen: G. Whitfield, 1797-1806 (deel 20 en 21).

Wittman, William, *Travels in Turkey, Asia-Minor, Syria, and across the desert into Egypt*, Philadelphia: James Humphreys, 1804.

Wood, Charles W., *Through Holland*, London: R. Bentley & Son, 1877.